

Starohrvatska prosvjeta
III. serija - svezak 42/2015.

UDK: 257.7-169
398.2
Izvorni znanstveni rad

Denis Jevgenjevič ALIMOV

Санкт-Петербургский государственный
университет
Sankt Peterburg, Rusija
d.alimov@spbu.ru

Hrvati, kult Peruna i slavenski *gentilizam* (Komentari na hipotezu Ante Miloševića o identitetu Porina i Peruna)

Croats, the cult of Perun and Slavic
"gentilism". (A Comment on the hypothesis
of Ante Milošević about the identity
of Porin and Perun)

U članku se, u širokom komparativno-povijesnom kontekstu, raspravlja o tezi hrvatskog istraživača Ante Miloševića, prema kojoj je legendarni hrvatski vladar Porin – koji se spominje u 30. poglavlju djela bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta O upravljanju carstvom (sredina 10. stoljeća) – izjednačen s Perunom, slavenskim bogom oluje. Pažnja autora usmjerena je na to da je identifikacija koju predlaže Milošević dobro usklađena s činjenicom da su u pripovijesti 30. poglavlja prisutni strukturalni elementi tipični za ranosrednjovjekovne narative žanra origo gentis. Autor pokazuje kako interpretacija priče o odnosu Hrvata s Francima, sadržane u 30. poglavlju, a koja je razmatrana u metodološkim okvirima teorije etnogeneze R. Wenskusa i tzv. Bečke škole, odgovara antropološkim pristupima koji jačaju tezu Ante Miloševića. Pojava Peruna u hrvatskoj tradiciji u radu se pokušava interpretirati u kontekstu formiranja hrvatskoga gentilnog kraljevstva, a kao rezultat slabljenja franačke kontrole nad Dalmacijom oko 828. godine. Autor pažnju usmjerava na prostor Kaštela, kao moguću bazu protufranačke elite koja na vlast dolazi u drugoj četvrtini 9. stoljeća.

Ključne riječi: *Porin, Perun, etnogeneza, gens, origo gentis*

Već je pred pola stoljeća S. Guldescu u svojoj knjizi o povijesti srednjovjekovne Hrvatske istaknuo da su Hrvati vjerojatno jedini slavenski narod koji je u ranosrednjovjekovnom razdoblju imao svoju predaju (*sagu*) o preseljenju na mjesto sadašnjeg življenja¹. Iako je autor tu okolnost smatrao zanimljivom, on ju nije detaljno komentirao, moguće stoga što je smatrao da su Hrvati, koji su pristigli u Dalmaciju, bili gotsko-alanskog podrijetla, te da su – poput Ostrogota, Vizigota, Langobarda, Vandala i ostalih „barbarskih naroda“ razdoblja velike seobe naroda² – našli novu domovinu na Mediteranu³.

Međutim, postojanje „plemenske sage“ o preseljenju Hrvata kao da ih izdvaja od Slavena i približava ih germanskim *gentes* razdoblja velike seobe naroda, bez obzira na to koliko nam se netočnom činila takva formulacija problema. Na tu bi osobitost trebalo usmjeriti pozornost u kontekstu upoređivanja procesa „formiranja plemena“ (*Stammesbildung*) kod Slavena i Germana. K tome, preseljenje Hrvata u Dalmaciju, na način kako je ono opisano u narativnim izvorima od 10. do 13. stoljeća, moglo bi poslužiti kao dobar materijal za diskusiju među poklonicima koncepcije etnogeneze R. Wenskusa, koju su razradili pripadnici tzv. *Bečke škole* (H. Wolfram, W. Pohl i dr.) i onima koji, slično pristašama tzv. *Torontske škole* (W. Goffart, A. Murray i dr.), osporavaju ne samo dalekosežnu dubinu plemenskog kolektivnog pamćenja (*memoria*) barbarskih naroda, već i njegovu središnju ulogu u nastajanju etničkog diskursa izvan granica rimskog

svijeta⁴. Nažalost, to što se pokazalo zanimljivim Guldescuu ni nakon pedeset godina nije došlo u fokus istraživanja „barbarske“ etnogeneze, bez obzira na napore karakteristične za suvremenu medievistiku, usmjerene na prevladavanje germanocentrizma pri istraživanju i interpretaciji ranosrednjovjekovnih *gentes*.

U posljednjem izdanju utjecajnog znanstvenog časopisa *Starohrvatska prosvjeta*, u nakladništvu Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, hrvatski je znanstvenik Ante Milošević objavio opsegom nevelik članak intrigantnog naslova: „Tko je Porin iz 30. poglavlja *De administrando imperio*?“ Njegova se glavna teza zasniva na tome da se iza lika hrvatskog vladara (arhonta) Porina – spomenutog u 30. poglavlju djela bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta *O upravljanju carstvom* (*De administrando imperio*), u opisu rane povijesti Hrvata, njihova preseljenja u Dalmaciju i pokrštenja – zapravo ne krije nitko drugi nego Perun, slavenski bog oluje⁵. Osim toga što je Miloševićeva teza o istovjetnosti zagonetnoga hrvatskog vladara i slavenskoga poganskog božanstva zanimljiva sama po sebi, ona bi se mogla pokazati vrijednom za već spomenutu diskusiju između poklonika i protivnika Wenskusove teorije etnogeneze, koja je više puta bila na meti kritičara zbog elemenata naslijeđenih od takvih koncepata njemačke medievistike kao što je, primjerice, „sakralno kraljevstvo“ (*Sakralkönigtum*). Stoga je važno pravovremeno reagirati na objavu tako važnog teksta, usmjerivši pažnju, prije svega, na novo razumijevanje etnogeneze Hrvata koje je u njemu implicitno prisutno.

¹ Uz dozvolu autora, tekst su s ruskoga prevele Maja Zeman i Palmira Krleža. Naslov izvornika je: Д. Е. АЛИМОВ, Хорваты, культ Перуна и славянский «гентилизм». (Комментарий к гипотезе Анте Милошевича о тождестве Порина и Перуна), *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2015, Санкт-Петербург, 2015, str. 21-64.

² „It does appear curious that the Croats alone, of all supposedly Slavic peoples, should possess a saga or, indeed, several sagas, of the period of their migration to their present habitat.“ (S. GULDESCU, *History of Medieval Croatia*. The Hague, 1964, str. 53).

³ Uspoređivanje Hrvata s germanskim „plemenima“ razdoblja velike seobe naroda bilo je karakteristično, prvenstveno, za pristaše tzv. gotske teorije etnogeneze Hrvata. O ulozi te teorije u istraživanju etnogeneze Hrvata vidi: Д. Е. АЛИМОВ, Готская теория происхождения хорватов: *Pro et contra, Вопросы истории славян* (Воронеж) 21, 2013, str. 55-74.

⁴ O koncepciji Wenskusa i diskusiji koja se oko nje razvila vidi: Ch. R. BOWLUS, Ethnogenesis models and the age of migrations: A critique, *Austrian History Yearbook* 26, 1995, str. 147-164. – Ch. R. BOWLUS,

Ethnogenesis: The tyranny of a concept, u: *On barbarian identity: Critical approaches to ethnicity in the early Middle Ages*, (ur. A. Gillett), Turnhout, 2002, str. 241-256. – A. GILLET, Ethnogenesis: A contested model of early medieval Europe, *History Compass* 4, 2006, str. 241-260. – W. LIEBESCHUETZ, The debate about the ethnogenesis of the Germanic tribes, u: *From Rome to Constantinople: Studies in honour of Averil Cameron*, (ur. H. Amirav, Bas ter Haar Romeny), Leuven, 2007, str. 341-355. – P. J. HEATHER, Ethnicity, group identity, and social status in the Migration period, u: *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and state formation in early medieval Europe*, (ur. I. H. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbańczyk), Turnhout, 2008, str. 17-49. – R. KASPERSKI, Problem etnogenezy Gotów w ujęciu Herwiga Wolframa: Refleksje nad metodą, *Kwartalnik Historyczny* 118/3, 2011, str. 399-430.

⁵ A. MILOŠEVIĆ, Tko je Porin iz 30. poglavlja *De administrando imperio*?, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 40, 2013, str. 127-134.

Prema mišljenju koje prevladava u suvremenoj historiografiji, 30. poglavlje djela *O upravljanju carstvom*, u kojem se spominje hrvatski arhont Porin, naknadno je dodano u tekst sastavljen između 948. i 952. godine, te nije autorsko djelo cara Konstantina, već nekog nepoznatog autora. Jedan od razloga za tu, na prvi pogled neobičnu atribuciju je sadržajno proturječje između verzije rane povijesti Hrvata u 30. poglavlju – u kojem oni nastupaju kao narod neovisan o Bizantskome Carstvu – i podataka o Hrvatskoj i slavenskim kneževinama na Jadranu u ostalim poglavljima djela, posvećenim političkim jedinicama tog dijela Europe (29, 31 – 36). Kasnija datacija 30. poglavlja od ostatka djela najvjerojatnije je ograničena na razdoblje između 955. i 973. godine. Određuje se dvama podacima koji se odnose na tzv. „Veliku Hrvatsku“, zemlju iz koje su, prema informacijama iz djela, Hrvati svojevremeno preselili u Dalmaciju. Prvi podatak govori o podčinjenosti „Velike Hrvatske“ Otonu I. koji je vladao od 936. do 973. godine, dok drugi spominje prijateljske odnose njenih stanovnika s Ugrima, okolnosti koje su mogle proisteći tek nakon sudbonosne pobjede Otona nad Ugrima 955. godine⁶. Sudeći prema opisu geografskog položaja „Velike Hrvatske“ iz 31. poglavlja djela, država koja je opisana pod tim nazivom bila je ona češkog kneza Boleslava I. Premislovića (935. – 972.), a koja je sredinom 10. stoljeća obuhvaćala veliko prostranstvo sjeverno od Karpata⁷.

⁶ LJ. HAUPTMANN, Dolazak Hrvata, u: *Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb, 1925, str. 96-101. – B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata, *Historijski zbornik* 5/1-2, 1952, str. 15-32. Za sličnu diskusiju koja se vodila u historiografiji na temu datacije 30. poglavlja vidi: M. LONČAR, Porfirogenetova seoba Hrvata pred sudom novije literature, *Diadora* 14, 1992, str. 377-390.

⁷ Za detaljnu argumentaciju poistovjećivanja Porfirogenetove „Velike Hrvatske“ i Boleslavove države, koja sumira zaključke davnih istraživanja različitih autora, vidi u knjizi: D. TŘEŠTÍK, *Mýty kmene Čechů (7-10. století). Tři studie ke "Starým pověstem Českým"*. Praha, 2003, str. 82-88. Nazivanje države Boleslava I. Premislovića Hrvatskom nije „pogreška“ učenog cara. Takva je politička tvorba, koja je zapravo bila konglomerat „plemena“ koja su se nalazila pod više ili manje osjetnom kontrolom Premislovića i njima naklonjenih vojnih elita, nije mogla imati fiksni naziv, iako su neki Hrvati (koji su najvjerojatnije živjeli u Šleskoj), zasigurno činili njen dio. Zato se valja složiti s D. Kalhousom koji tvrdi da su razlike između izvorâ koji ocrtavaju složeni plemenski konglomerat u srednjoj Europi i traktata cara Konstantina, gdje se taj konglomerat naziva „Velika Hrvatska“, objašnjive različitim

Unutar sastava „dalmatinskog dosjea“ (kako je od nedavno u historiografiji postalo uobičajeno nazivati poglavlja 29 – 36) izdvaja se jasno strukturiran i ideološki provjeren narativ tzv. „Spisa o Hrvatima i Srbima“ (poglavlja 31 – 36)⁸, u kojem su oba naroda, od trenutka svog pristignuća na Balkan, podložni vlasti bizantskog cara. Inicijativa preseljenja Hrvata u Dalmaciju i njihovo pokrštavanje nakon toga pripisuje se bizantskome caru Herakliju (610. – 641.). Kao svojevrsni uvod u „Spis o Hrvatima i Srbima“ služi 29. poglavlje, vjerojatno napisano nešto kasnije⁹. U njemu se djelomično naglašavaju zasluge djeda Konstantina Porfirogeneta, Bazilija I. Makedonca (867. – 886.), koji je Hrvate i Srbe vratio pod vlast Bizanta nakon kratkog razdoblja njihovog odvajanja od Carstva tijekom Amorijske dinastije (820. – 867.). Za razliku od navedenih poglavlja, u 30. poglavlju bizantski car ne samo da se ne navodi kao inicijator navedenih događaja iz hrvatske povijesti – kao što su njihovo preseljenje u Dalmaciju i pokrštavanje – već se pri opisivanju povijesti Hrvata on uopće ne spominje, kao da se ne radi o bizantskom, nego o hrvatskom povijesnom spisu. Ta je činjenica, zajedno s nekim epskim detaljima pripovijedanja, navodila istraživače na misao koja je s vremenom postala *communis opinio* u historiografiji, a to je da je nepoznat autor 30.

perspektivama gledanja na stvar i različitim zadaćama koje su autori imali (vidi: D. KALHOUS, *Anatomy of a duchy: The political and ecclesiastical structures of early Přemyslid Bohemia*. Leiden - Boston, 2012, str. 75-76). „Velikima“ su se u bizantskoj historiografiji nazivala područja izvan granica Carstva, uz koje se vezalo podrijetlo određenog barbarskog naroda koji je obitavao (s točke gledišta Konstantinopola) unutar granica Carstva (vidi: H. WOLFRAM, *The image of Central Europe in Constantine VII Porphyrogenitus*, u: *Second International Byzantine conference: Constantine VII Porphyrogenitus and his age*, Delphi, 22. - 26. VII. 1987., Athens, 1989, str. 8-9).

⁸ Vidi: M. ANČIĆ, Zamišljanje tradicije: Vrijeme i okolnosti postanka 30. poglavlja djela *De administrando imperio*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42, Zagreb, 2010, str. 142-144. Izdvajanje tog narativa kao samostalne smislene cjeline dozvoljava pozivanje na njega u 29. poglavlju: καθ' ὃν μέλλει τρόπον ῥηθήσεσθαι ἐν τῇ περὶ τῶν Χρωβάτων καὶ Σέρβλων συγγραφῇ (CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, (grčki tekst ur. Gy. Moravcsik, eng. prijev. R. J. H. Jenkins), Washington, 1967, str. 124). Prijevod R. J. H. Jenkinsa: *as will be related in the narrative concerning the Croats and Serbs* (str. 125) — kao što će biti rečeno u pripovijedanju o Hrvatima i Srbima.

⁹ Vidi: M. ANČIĆ, Zamišljanje tradicije, str. 142-143.

poglavlja pri pisanju koristio hrvatsku povijesnu tradiciju koja se prenosila (barem u određenom trenutku) usmenom predajom¹⁰.

Dio teksta 30. poglavlja u kojem se spominje ime Porina, opisuje odnose između Hrvata pristiglih u Dalmaciju i Franaka koji su njima vladali. Tom opisu u 30. poglavlju prethodi pripovijest o preseljenju Hrvata iz „Velike Hrvatske“ u Dalmaciju, o njihovoj borbi s prethodnim gospodarima Dalmacije, Avarima, a koja je završila pobjedom Hrvata, te o posljedičnom preseljenju dijela Hrvata iz Dalmacije u susjedne „Ilirik i Panoniju“. Time je povijest međusobnih odnosa Hrvata i Franaka postala sastavni dio opširnoga povijesnog narativa o postanku Hrvatske. Ovo je taj tekst: „Neko vrijeme pak bili su i Hrvati u Dalmaciji podvrgnuti Francima, kao i ranije u njihovoj domovini; Franci su pak prema njima bili tako okrutni, da su ubijali Hrvatima dojenčad te je bacali psima. Budući da Hrvati to nisu mogli od Franaka podnositi, pobunili su se protiv njih i ubili arhonte, koje su imali od njih. Zato se na njih digla iz Franačke velika vojska, i pošto su međusobno sedam godina ratovali, kasno i s mukom su pobijedili Hrvati i poubijali sve Franke i njihova arhonta, nazvanog — Kotzilis. Otada su ostali samostalni i slobodni te su iz Rima zatražili sv. Krst, i poslali su im biskupe i pokrtili ih za vladu Porina, njihova arhonta“¹¹.

¹⁰ Vidi: L.J. HAUPTMANN, Dolazak Hrvata, str. 96-101. – B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 15-32. – L. MARGETIĆ, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, Zagreb, 1977, str. 11-31. U vezi s čim i zašto se pojavila potreba prezentacije nove verzije hrvatske povijesti u traktatu, koja se razlikuje od one koja se tamo već nalazila? Nedavno je M. Ančić predložio objašnjenje te neobične situacije koje je veoma hipotetsko, no dovoljno logično. On je povezo pojavu nove verzije hrvatske povijesti u Konstantinopolu s vladavinom hrvatskog kralja Stjepana Držislava (969. – 997.), koji je, prema podatcima iz djela Tome Arhidakona *Historia Salonitana* (13. stoljeće), koji se temelje na nekom ranijem izvoru, prvi među hrvatskim vladarima nosio titulu „kralja Dalmacije i Hrvatske“ nakon što je dobio insignije iz Konstantinopola. Priznanje hrvatskom vladaru tako visokog statusa vezuje se uz bizantske namjere za osiguranje efektivne protuteže svojem glavnom protivniku na Balkanu – Bugarskoj, i trebalo je, po Ančićevom mišljenju, odgovarajuću verziju rane hrvatske povijesti (M. ANČIĆ, Zamišljanje tradicije, str. 143-147).

¹¹ Μέχρι δὲ χρόνων τινῶν ὑπετάσσοντο καὶ οἱ ἐν Λεσματῖα ὄντες Χρωβάτοι τοῖς Φράγγοις, καθὼς καὶ πρότερον ἐν τῇ χώρᾳ αὐτῶν τοσοῦτον δὲ ἐσκληρύνοντο οἱ Φράγγοι

Navedeni se fragment u historiografiji više puta podvrgavao analizama, usmjerenima k pronalazačnju zrnaca povijesne istine u njemu. Međutim, do današnjeg dana ostao je predmetom međusobno oprečnih mišljenja, što nije začuđujuće. No, bez obzira na razne interpretacije istraživača povijesnih događaja opisanih u 30. poglavlju, moguće je sa sigurnošću zaključiti da opisani događaji kao takvi ne odgovaraju povijesnim realijama razdoblja franačke vladavine nad Dalmacijom. Navedeno se može zaključiti, prije svega, usporedbom priče navedene u 30. poglavlju sa svjedočanstvima drugih, ranijih izvora koji, potvrđujući samu prisutnost franačke vlasti nad Hrvatima, koja se u raznim oblicima ostvarivala u razdoblju od početka 9. stoljeća do 878. godine, kada na vlast u Hrvatskoj dolazi Zdeslav (878. – 879.), postavljen od Bizanta, ne samo da ne spominju Porina, nego ne govore ništa ni o događajima ključnim za navedenu priču iz 30. poglavlja, kao što je pobjeda Hrvata nad franačkom vojskom i njihovo pokrštavanje iz Rima.

Pokušavajući uskladiti svjedočanstva iz 30. poglavlja s informacijama drugih izvora o hrvatskim vladarima 9. stoljeća, povjesničari su od 17. do prve polovine 19. stoljeća vladavinu hrvatskog arhonta Porina smještali u razdoblje između Vladislava – kojeg *Anali Franačkog Kraljevstva* kao novog kneza koji je preuzeo vlast nad Dalmacijom nakon smrti prethodnika mu Borne, spominju pod godinom 821. – i Mislava, koji je bio prethodnik hrvatskog kneza Trpimira te je vladao tijekom tridesetih godina 9. stoljeća. Prvi koji je predložio takvo rješenje bio je još Charles Du Cange, a slično su mišljenje imali i Daniele Farlati, István Szalágyi (Stephanus

πρὸς αὐτοῦς, ὅτι τὰ ὑπομάσθια τῶν Χρωβάτων φονεύοντες προσέρριπτον αὐτὰ σκόλαξιν. Μὴ δυνάμενοι δὲ οἱ Χρωβάτοι ταῦτα παρὰ τῶν Φράγγων ὑφίστασθαι, διέστησαν ἀπ' αὐτῶν, φονεύσαντες καὶ οὐς εἶχον ἄρχοντας ἐξ αὐτῶν. Ὅθεν ἐστράτευσαν κατ' αὐτῶν ἀπὸ Φραγγίας φοσσᾶτον μέγα, καὶ ἐπὶ ἑπτὰ χρόνους πολεμήσαντες ἀλλήλοις, ὃψὲ καὶ μόγις ὑπερίσχυσαν οἱ Χρωβάτοι, καὶ ἀνείλον τοὺς Φράγγους πάντας καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῶν Κοτζίλιν καλοῦμενον. Ἐκτοτε δὲ μείναντες αὐτοδέσποτοι καὶ αὐτόνομοι, ἐξητήσαντο τὸ ἅγιον βάπτισμα παρὰ τοῦ Ῥώμης, καὶ ἀπεστάλησαν ἐπίσκοποι, καὶ ἐβάπτισαν αὐτοὺς ἐπὶ Πορίνου, τοῦ ἄρχοντος αὐτῶν. (CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, str. 142, 144). Prijevod je naveden prema: B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 14; Izvori za hrvatsku povijest, I. (do g. 1107.), (ur. N. Klaić), Zagreb, 1955, str. 16.

Salagius), Franjo Ksaver Pejačević, Josip Mikoczy i Pavel Josef Šafárik. Događaje iz hrvatske povijesti opisane u 30. poglavlju (borba s Francima i pokrštavanje) oni su smjestili u isto razdoblje, s neznatnim odstupanjima: između 825. i 832. godine (Farlati, Pejačević, Mikoczy), između 828. i 835. godine (Szalágyi), između 825. i 830. godine (Šafárik)¹². Navedene su datacije, međutim, pred istraživače postavile niz teško rješivih pitanja, među kojima se kao neophodno za razriješiti postavlja ono kako objasniti pokrštavanje Hrvata oko 830. godine, nakon što su oni, kako se govori u 31. poglavlju djela *O upravljanju carstvom*, već bili pokršteni za vrijeme cara Heraklija. Također, valjalo je usuglasiti i podatak o hrvatskom svrgavanju franačke vlasti s informacijama koje donosi Trpimirova darovnica iz sredine 9. stoljeća, gdje se u formuli datacije spominje franački kralj Italije Lotar I. (822. – 844.), očigledno kao vrhovni suveren. Predložena objašnjenja doimala su se nategnutima i spekulativnima: Hrvati bi se, prema tome, trebali krstiti dva puta, jer bi se u određenom razdoblju vratili poganstvu, a nakon pobjede nad Francima i njihova krštenja oni bi ponovno dobrovoljno priznali franačku vlast¹³.

Nije čudno, prema tome, da je polovinom 19. stoljeća u radovima njemačkih istraživača H. L. Krausea i E. Dümmlera predložena nova interpretacija pripovijesti iz 30. poglavlja o borbi Hrvata s Francima. Prema toj se interpretaciji nije radilo o borbi dalmatinskih Hrvata, već iz izvora dobro poznatom ustanku kneza Ljudevita, vladara Slavena Donje Panonije, protiv Franaka¹⁴. Pojedine informacije o tom ustanku u pripovijesti iz 30. poglavlja preklapaju se s izvještajima franačkih izvora, što se odnosi na riječi Ljudevita o okrutnosti (*crudelitas*) franačkog markgrofa Kadolaha, a koje spominje franački ljetopisac; na višekratno slanje velike vojske s teritorija franačke države u Donju Panoniju, kako bi se suzbio ustanak; na dugu (petogodišnju) borbu između Franaka i Slavena. Ne iznenađuje, stoga, da su brojni autori navedenu interpretaci-

ju – koja je omogućila poistovjećivanje Kocila s furlanskim markgrofom Kadolahom (čija je kratka forma imena, kako je naknadno utvrđeno, bila Chozil), a Porina s upraviteljem Dalmacije Bornom (oko 818. – 821.) – smatrali prihvatljivom. Nakon objave radova slovenskih medievista Lj. Hauptmanna i B. Grafenauera, koji su do u detalje razradili argumentaciju u korist takvog tumačenja¹⁵, ono je i prevladalo u historiografiji¹⁶.

Pritom valja spomenuti i još jedan važan detalj, a to je sličnost imena Porina i hrvatskog arhonta Porge, za vrijeme čije su vladavine, kao što stoji u 31. poglavlju, Hrvate pokrstili svećenici iz Rima na inicijativu cara Heraklija. S tim u vezi, u historiografiji se više puta pojavljivala misao da se u obama poglavljima radi o jednom te istom vladaru. Pretpostavljalo se, djelomično, da je ime Porga moglo nastati kao rezultat pogrešnog pisanja imena Borna (u grčkom tekstu: Πορβα), kada se slovo „v”, zbog neopreznosti autora pri pisanju, moglo pretvoriti u slovo „γ”¹⁷. Ta se pretpostavka uklapala u Grafenauerovu tezu o većoj vjerodostojnosti one verzije hrvatske povijesti koja je proistekla od samih Hrvata, a koja stoji u 30. poglavlju, u usporedbi s verzijom iz 31. poglavlja, koja je bila usmjerena k veličanju uloge Bizanta u događajima iz hrvatske povijesti. Slijedom toga, autor je bizantskoj tendencioznosti pripisao i kronološko određenje vladavine hrvatskog arhonta Porge u vrijeme cara Heraklija, što se, činilo se, potvrđivalo odsutnošću informacija o pokrštavanju Hrvata u 7. stoljeću u drugim izvorima¹⁸.

¹² Za pregled mišljenja vidi: F. ŠIŠIĆ, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* 13/1, Zagreb, 1914, str. 21-23.

¹³ Isto.

¹⁴ H. L. KRAUSE, *Res Slavorum in imperiorum occidentalis et orientalis confinio habitantium saeculo IX*. Pars I, Berolini, 1854, str. 49-53. – E. DÜMMLER, Über die älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien (549–928.), *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften* 20, Wien, 1856, str. 390-393.

¹⁵ LJ. HAUPTMANN, Koje su sile hrvatske povijesti odlučivale u vrijeme narodne dinastije, u: *Zbornik kralja Tomislava*, Zagreb, 1925, str. 165-187. – LJ. HAUPTMANN, Mejna grofija spodnjepanonska, *Razprave znanstvenega društva za humanistične vede v Ljubljani* 1, 1923, str. 344-345. – B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 30-31. – B. GRAFENAUER, Vprašanje konca Kocleje vladave v Spodnji Panoniji, *Zgodovinski časopis* 6-7, 1952 - 1953, str. 171-190.

¹⁶ Za pregled mišljenja vidi: В. К. РОНИН, Франко-хорватские отношения в трактате Константина VII Багрянородного «Об управлении империей», *Византийский Временник* 44, 1983, str. 61-63.

¹⁷ LJ. HAUPTMANN, Konstantin Porfirogenit o porijeklu stanovništva dubrovačkoga zaleda, u: *Zbornik iz dubrovačke prošlosti Milanu Rešetaru o 70-oj godišnjici života*, (ur. V. Čorović, M. Deanović et al.), Dubrovnik, 1931, str. 19. – B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 26.

¹⁸ B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 25-28.

Međutim, bez obzira na to koliko se logičnom činila takva interpretacija, prihvatiti ju značilo bi priznati da se hrvatska tradicija preslobodno ponijela prema povijesnim događajima. Ona je, dakle, pomiješala Dalmaciju, čiji je vladar Borna bio na strani Franaka i ratovao protiv Ljudevita, kao što piše u franačkim izvorima, s ustanicima protiv Franaka u Donjoj Panoniji koja nije postala dijelom hrvatske države sve do 10. stoljeća. Time je u hrvatskoj tradiciji poraz Ljudevita od Franaka zamijenjen izmišljenom pobjedom Hrvata koje je predvodio Borna (!). K tome, iz franačkih je izvora poznato da Kadohah, poistovjećen u tu svrhu s Kocilom, nije poginuo u bitci, već je umro od bolesti za vrijeme ustanka, dok je Borna, poistovjećen s Porinom, umro prije gušenja ustanka, 821. godine. Na kraju, prihvaćanje kršćanstva iz Rima čini se poprilično nevjerojatnim u slučaju poistovjećivanja Porina s Bornom. Naime, poznato je da su početkom 9. stoljeća u Dalmaciji djelovali svećenici iz Franačkoga Kraljevstva, prvenstveno s teritorija Akvilejske patrijaršije. Uz to, spomenuto oslobođanje Hrvata od franačke vlasti nije se dogodilo sve do kraja sedamdesetih godina 9. stoljeća.

Zbog navedenih proturječja, nastalih poistovjećivanjem Porina s Bornom, pojavila se nova interpretacija događaja iz citiranog 30. poglavlja, a čiji je autor početkom 20. stoljeća bio hrvatski povjesničar Ferdo Šišić. Šišić je poistovjetio franačkog arhonta Kocila iz 30. poglavlja s Koceljem, vladarom tzv. „Blatenske kneževine”, franačke administrativno-pravne jedinice sa središtem u Blatogradu (*urbs Paludarum / Mosaburg*), na jezeru Balaton. Prema mišljenju Šišića, iza figure Porina nikako se nije skrivao Borna, već hrvatski knez Branimir (879. – 892.) koji je na prijestolju naslijedio Zdeslava te 879. godine dobio blagoslov pape za sebe i svoj narod¹⁹. Iz *Mletačke kronike* Ivana Đakona (početak 11. stoljeća) poznato je da su nekoliko godina prije Branimirove vladavine, u vrijeme Domagoja, Hrvati izvršili vojni pohod u Istru, što je dovelo do sukoba s Venecijom.

Otprilike u to vrijeme, Karloman – koji je nakon smrti Ludovika II. pretendirao na tron kraljevstva Italije, kao što piše u *Bertinskim analima* – je bio usred rata s „Vinidima”. Prema pretpostavci F. Šišića, među tim događajima postoji poveznica

budući da je Karloman, koji se spremao zavladatai Italijom, morao svojoj vlasti ponovno podčiniti Hrvatsku Kneževinu koja je bila u vazalnom odnosu prema Italiji²⁰. Međutim, kao što je kasnije zamijetio Grafenauer, protivno Šišićevoj hipotezi govori prije svega činjenica da se „Vinidi” u *Bertinskim analima* spominju 18 puta, no taj se izraz svaki put odnosi na zapadne Slavene²¹.

Iako nema lingvističkih prepreka poistovjećivanju antroponima Kocil, koji se spominje u 30. poglavlju, s imenom panonskog vladara Kocelja, Šišićeva hipoteza da je Kocelj – o okolnostima čije smrti se ništa ne zna – bio vjerni carev vazal te da je umro u ratu s Hrvatima u koji ga je poslao Karloman²², ostaje ničim potvrđena dosjetka. Na kraju, ako prihvatimo Šišićevu hipotezu, morali bismo u obzir uzeti i činjenicu da opisano pokrštavanje Hrvata za vrijeme Porina u 30. poglavlju ne treba shvaćati kao primanje nove vjere u doslovnom smislu budući da je u vrijeme Branimirove vladavine hrvatska elita već odavno bila kršćanska.

Poistovjećivanje Kocila s Koceljem imalo je važnu ulogu i u zaključcima belgijskog bizantologa Henrija Grégoirea, iako se njegova verzija pripovijesti iz 30. poglavlja o borbi Hrvata s Francima zamjetno razlikovala od tumačenja F. Šišića. Polazeći od toga kako pripovijesti o odnosima Hrvata i Franaka u 30. poglavlju prethodi vijest o Hrvatima, koji su, naselivši se u Dalmaciji, djelomično preselili i u „Ilirik i Panoniju”, autor je zaključio da su se i dalje opisani događaji zbili u Panoniji, i to u „Blatenskoj kneževini”, gdje su u 9. stoljeću uzastopce vladali Pribina i njegov sin Kocelj. H. Grégoire poistovjećuje i Pribinu i Porina. Rezultat njegovih zaključaka bila je „obrnuta” slika panonske povijesti 9. stoljeća, koju je pokušao opravdati tumačenjem da je u tekstu 30. poglavlja Pribina bio zamijenjen Koceljem, a Kocelj Pribinom²³. Već je prije pedeset godina B. Grafenauer objektivno ukazao na to da navedena ekstravagantna teza ničim nije opravdana. Bez namjere da se ponavljaju primjedbe slovenskog medievista²⁴, dovoljno je istaknuti kako bi, u slučaju preseljenja događaja 30. poglavlja iz Hrvatske u

²⁰ F. ŠIŠIĆ, *Genealoški prilozi*, str. 38-41.

²¹ B. GRAFENAUER, *Vprašanje konca Kocljeve vlade*, str. 178-179.

²² F. ŠIŠIĆ, *Genealoški prilozi*, str. 41-42.

²³ H. GRÉGOIRE, *L'origine et le nom des Croats et des Serbes, Byzantion* 17, 1945, str. 93-95.

²⁴ B. GRAFENAUER, *Vprašanje konca Kocljeve vlade*, str. 174-176.

¹⁹ F. ŠIŠIĆ, *Genealoški prilozi*, str. 28-48. – F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb, 1990, str. 356-360, 386-387.

Panoniju, proturječja s informacijama suvremenih izvora o franačkoj politici na slavenskom jugoistoku bila očiglednija nego u svim drugim prethodnim tumačenjima.

Može se zaključiti da su oni povjesničari, koji su u priči o ranoj hrvatskoj povijesti iz 30. poglavlja nastojali otkriti vjerodostojne povijesne podatke, morali zatvarati oči nad mnogim nepravilnostima, koristeći kao generalno objašnjenje promjenljivost prikazivanja prošlosti u usmenoj predaji (kontaminacija, epski anakronizam itd.) ili namjerno iskrivljavanje događaja u korist Hrvata, što je bilo u vezi s prethodno spomenutim tumačenjem prema kojem je upravo od samih Hrvata ta informacija došla na bizantski carski dvor.

Znakovito je da je početna točka svih navedenih interpretacija bilo uvjerenje da su u 30. poglavlju ispriopovijedani – pa i u vrlo deformiranom obliku – baš događaji 9. stoljeća, kada su Hrvati u Dalmaciji bili podčinjeni Francima. Međutim, u istom se izvoru izravno govori o tome da su Hrvati bili podčinjeni Francima, ne samo u Dalmaciji, već i prije svog preseljenja u Dalmaciju, kada su živjeli u nekadašnjoj domovini. Ta je zagonetna informacija, koja je zbunjivala mnoge istraživače, bila objašnjena time da je autor 30. poglavlja tobože projicirao njemu suvremenu situaciju, kada je „Velika Hrvatska“ bila podčinjena Otonu, vladaru „Frangije“, na daleku prošlost²⁵.

Ali o kakvoj bi se dalekoj prošlosti moglo raditi u navedenom slučaju? Dugo vremena je među istraživačima prevladavalo mišljenje da su Hrvati u Dalmaciju preselili ili tijekom procesa slavenske migracije – koja je, kao što se tradicionalno smatralo, zahvatila tu regiju oko 600. godine – ili odvojeno od ostalih Slavena, početkom 7. stoljeća. Pritom se takva datacija zasnivala na informaciji iz 31. poglavlja djela *O upravljanju carstvom*, gdje se dolazak Hrvata u Dalmaciju postavlja u vrijeme vladavine cara Heraklija (610. – 641.). Da takav pristup datiranju dolaska Hrvata izgleda nelogičnim u historiografskom kontekstu, u kojem se podatci u 31. poglavlju koji se odnose na ulogu Heraklija u ranoj povijesti Hrvata i Srba, smatraju tendencioznim, ukazao je L. Margetić, pokušavši pritom odrediti vrijeme preseljenja Hrvata u 30. poglavlju

bez pribjegavanja podacima iz 31. poglavlja²⁶. Njegov zaključak da se u 30. poglavlju, a posljedično i u povijesnoj tradiciji samih Hrvata, preseljenje Hrvata u Dalmaciju odnosi na vrijeme kraja 8. stoljeća, bio je određen time što je u pripovijesti iz 30. poglavlja preseljenje neposredno prethodilo drugim događajima iz hrvatske povijesti, a koji su se dogodili u vrijeme franačke prisutnosti u Dalmaciji, tj. u 9. stoljeću.

Iako su se sumnje u ispravnost raznih pokušaja datacije preseljenja Hrvata, koje su se temeljile na zapisima cara Konstantina, bilo da se radi o 31. ili 30. poglavlju, iskazivale u historiografiji više puta, preispitivanje metodološke paradigme u čijem su okviru stručnjaci desetljećima raspravljali o tome jesu li Hrvati došli u Dalmaciju u vrijeme Heraklija ili Karla Velikoga²⁷, otpočelo je tek nedavno. Za rješavanje problema interpretacije nama najzanimljivijih podataka 30. poglavlja najvažnija je metodološka novost ta što bi bez obzira na hrvatsko ili bizantsko podrijetlo pripovijesti 30. poglavlja, nju trebalo razmatrati ne kao odraz povijesti „hrvatskog naroda“, već kao rezultat konstruiranja te iste povijesti, što je odgovaralo zadaći prikazivanja Hrvata kao samostalne etno-političke jedinice²⁸. Na to ne ukazuje samo ideološka važnost događaja opisanih u 30. poglavlju (preseljenje u Dalmaciju, borba s

²⁶ L. MARGETIĆ, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, *Zbornik Historijskog zavoda JAZU* 8, Zagreb, 1977, str. 11-31.

²⁷ Potrebno je napomenuti kako se rasprava o dataciji preseljenja Hrvata u historiografiji ne zaustavlja samo na alternativni „Heraklije ili Karlo Veliki“, osobito u kontekstu već spomenute gotske teorije o podrijetlu Hrvata. Naprimjer, K. Segvić je smatrao da su Hrvati možda došli u Dalmaciju u vrijeme vladavine ostrogotskog kralja Teodorika (493. – 526.). Usp.: K. ŠEGVIĆ, *Gotsko podrijetlo Hrvata i kako nastade Hrvatska*. (Preveo i priredio V. Nuić), Split, 1997. I. Mužić datira pojavu Hrvata u Dalmaciji (prvotno u njenom sjeverozapadnom dijelu, tj. Liburniji) u sredinu 6. stoljeća, tj. u vrijeme vladavine gotskog kralja Totile (I. MUŽIĆ, *Slaveni, Goti i Hrvati na teritoriju rimske provincije Dalmacije*. Split, 1996). Navedene datacije temelje se na svjedočanstvima drugih, kasnijih narativnih izvora od traktata cara Konstantina, a to su *Ljetopis popa Dukljanina* (12. stoljeće) i *Historia Salonitana* Tome Arhidakona (13. stoljeće).

²⁸ Vidi: N. BUDAČ, Tumačenje podrijetla i najstarije povijesti Hrvata u djelima srednjovjekovnih pisaca, u: *Etnogeneza Hrvata*, (ur. N. Budak), Zagreb, 1995, str. 73-78. – Д. Е. АЛИМОВ, «Переселение хорватской этничности в Далмации», *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2 (4), 2008, str. 94-116.

²⁵ B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 30.

Avarima i pobjeda nad njima, borba s Francima i pobjeda nad njima, pokrštanje) ili njihova teleološka predodređenost. U prilog tome da se povijest Hrvata kao „naroda“ po definiciji ne može ne smatrati „izmišljenom tradicijom“²⁹, svjedoči činjenica da grupni identitet Hrvata još dugo nije postao etničkim identitetom u pravom smislu te riječi³⁰. Tome je prethodio proces njegove postupne stabilizacije i – što je posebno važno – politizacije budući da je upravo politizacija pripomogla da Hrvati postanu zasebna etnopolitička jedinica (*gens*) koja je do 10. stoljeća već bila priznata od Bizanta, Venecije i Rima – ključnih sila kojima je u interesu bilo jačanje vlastitog utjecaja na istočnoj obali Jadrana.

Sukladno tome, teško se o preseljenju Hrvata iz „Velike Hrvatske“ u Dalmaciju – opisanom u traktatu cara Konstantina – može govoriti kao o realnom „događaju“ iz povijesti „hrvatskog naroda“³¹. Također i diskusija o pokrštanju Hrvata treba oz-

biljnih ograda: događaj, koji bi se mogao nazvati „pokrštanjem Hrvata“, teško da se mogao dogoditi u stvarnosti. Vjerojatnije se radilo o procesu postupnog prodiranja kršćanstva među heterogenu barbarsku elitu naseljenu u dalmatinskom zaleđu, koji je mogao početi još u avarskom razdoblju, a nastavljen je oko 800. godine, dolaskom franačkih misionara³². Pritom je postojanje biskupije na teritoriju pod hrvatskom kontrolom, s centrom u Ninu, koja je utemeljena ne kasnije od sredine 9. stoljeća, vjerojatnije bio rezultat samostalnih napora lokalne kršćanske zajednice preživjele još od antičkih vremena, nego posljedica politike nekog od hrvatskih vladara³³.

Zato se ključno pitanje ne svodi na to jesu li se doista Hrvati preselili i pokrtili te pobijedili moćnog neprijatelja budući da su ti „događaji“, u svakom slučaju, rezultat potonjeg strukturiranja ranije stečenoga socijalnog iskustva, svojevrsne „izmišljene tradicije“. Ključno pitanje svodi se na to od koga je poteklo spomenuto strukturiranje: od samih Hrvata ili bizantskog autora, iz čijeg nam je djela poznata takva „povijest Hrvata“. Odgovor na to pitanje dalek je od očiglednog, o čemu svjedoči i vidljiv nesklad u gledištima suvremenih istraživača.

Tako B. Todorov, koji na primjeru evolucije pretpostavki o podrijetlu Bugara u bizantskoj historiografiji demonstrira instrumentalnu funkciju žanra *origo gentis* u kontekstu bizantske diplomacije, smatra da je mnogo smislenije analizirati takve pripovijesti iz bizantske perspektive, nego ih pokušavati tumačiti kao odraz gentilne tradicije samih barbara³⁴. Slično mišljenje dijeli i F. Borri. Polazeći

²⁹ O primjenjivosti koncepta „izmišljanja tradicije“ koji su razradili E. HOBSBAWM - T. RANGER, *The Invention of Tradition*, (ur. E. Hobsbawm, T. Ranger), Cambridge, 1983, koja se tradicionalno koristi pri proučavanju formiranja suvremenih nacija, za ranosrednjovjekovni materijal vidi: R. KASPERSKI, *Teodoryk Wielki i Kasjodor. Studia nad tworzeniem „tradycje dynastycznej Amalów“*. Kraków, 2013, str. 26-29.

³⁰ N. BUDAK, Identities in early medieval Dalmatia (7th-11th century), u: *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and state formation in early medieval Europe*, (ur. I. H. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbańczyk), Turnhout, 2008, str. 223-241. – D. DZINO, *Becoming Slav, becoming Croat: Identity transformations in post-Roman and early medieval Dalmatia*. Leiden, 2010, str. 192-201, 208-210. – D. DZINO, Novi pristupi izučavanju ranog hrvatskog identiteta, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 41, 2009, str. 43-47. – Д. Е. АЛИМОВ, Хорватская идентичность в раннее Средневековье: Проблема интерпретации, *Вестник Санкт-Петербургского университета*, сер. 2, *История* 12, 2013, str. 99-108.

³¹ Doduše, u suvremenoj historiografiji još uvijek postoje pokušaji nalaženja pradomovine Hrvata u određenim dijelovima središnje i istočne Europe, gdje su, prema izvorima, od 9. do 12. stoljeća zapažene hrvatske grupe (Koruška, Šleska, Galicija). U posljednje je vrijeme postala osobito popularna lokalizacija te pradomovine na zapadu današnje Ukrajine, u Karpatima. Najpodrobniji pokušaji takve lokalizacije: Л. В. ВОЙТОВИЧ, Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя, u: *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*, 4, Київ, 2004, str. 105-132. – А. В. МАЙОРОВ, *Великая Хорватия: Этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона*.

Санкт-Петербург, 2006. Poklonicima takve interpretacije hrvatske etnogeneze ne smeta činjenica da se prva konkretnija svjedočanstva o karpatskim Hrvatima nalaze u staroruskom ljetopisu *Povijest minulih vremena (Povest' vremennyh let)* (početak 12. stoljeća), pri opisivanju događaja iz 10. stoljeća. Naravno, bilo bi apsurdno negirati svaku vezu među različitim grupama Hrvata, no objašnjavati tu vezu isključivo postojanjem hrvatske pradomovine i migracijama s njenog teritorija, značilo bi shematizirati etničku povijest, u potpunosti slijedeći pritom diskurs srednjovjekovnih narativa žanra *origo gentis*. Vidi: Д. Е. АЛИМОВ, «Переселение» и «крещение», str. 111.

³² Vidi.: Д. Е. АЛИМОВ, «Переселение» и «крещение», str. 111.

³³ N. BUDAK, *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb, 1994, str. 94.

³⁴ В. TODOROV, Byzantine myths of origins and their functions, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2008, str. 64-72.

od formalne sličnosti vijesti iz 30. poglavlja o petero braće i dvjema sestrama koji su vodili Hrvate u Dalmaciju s Herodotovom pričom o dvjema djevojkama i petero muškaraca koji su pristigli sa svetim darovima iz zemlje Hiperborejaca na otok Del³⁵, koju je primijetio već M. Budimir, Borri zaključuje da je hrvatska *origo gentis* zapravo knjižna konstrukcija pomoću koje bizantski autor objašnjava pojavu novog „naroda Hrvata“ na granicama Bizantskoga Carstva³⁶. S druge pak strane, D. Džino u 30. poglavlju vidi odraz, prije svega, etničkog diskursa hrvatske elite iz sredine 10. stoljeća, što je povezano s njenim namjerama da ideološki učvrsti svoje političke pozicije u Dalmaciji³⁷. S njegovom se tezom slaže F. Curta koji, kritizirajući Todorova, zamjećuje da se imena hrvatskih vođa u 30. poglavlju nisu mogla pojaviti niotkud³⁸.

Međutim, bez obzira na to što se navedene teze čine međusobno suprotnima, razlika među njima vidljiva je prije u detaljima, nego u srži razumijevanja problema. Tako ni Todorov ni Borri ni na koji način ne osporavaju postojanje nekih znaca informacija u bizantskim pripovijestima, dobivenih od samih barbara³⁹, dok u isto vrijeme Džino i Curta

ne umanjuju strukturirajuću ulogu bizantskoga etničkog diskursa koji je preoblikovao gentilnu tradiciju u skladu s političkim, didaktičkim i drugim zadaćama povijesnog narativa koji se stvarao u Konstantinopolu. U vezi s time, M. Ančić i I. Basić objektivno upozoravaju na postojanje potrebe da se u djelu *O upravljanju carstvom* pronađu komadići tzv. „lokalnog znanja“⁴⁰, dok Džino, utvrdivši da je „lokalno znanje“ u djelu uključeno u globalni bizantski kontekst, u jednoj od svojih posljednjih publikacija skeptično zaključuje kako zbog nedostatka originalnog konteksta u tekstu, prvotno značenje tih komadića jednostavno nije moguće objasniti⁴¹.

Posljednja opaska australskog istraživača može se doimati strogom, no, sukladno s time, i pravednim prigovorom pokušajima „nalaženja igle u plastu sijena“. Ipak, čini se da mogućnosti za adekvatnu interpretaciju srednjovjekovnih tekstova za koje se smatra da odražavaju gentilne tradicije, kao što je nama zanimljiva priča iz 30. poglavlja djela *O upravljanju carstvom*, nisu do kraja iscrpljene. I osnovne perspektive na tom planu vidljive su u sve širem i sustavnijem korištenju građe prikladne za komparativnu analizu. Analogije i usporedbe nisu korisne samo same po sebi. One su neophodne za osmišljavanje informacija izvora u antropološkom kontekstu, izvan kojega se bilo kakva diskusija vezana uz tu problematiku na kraju svodi na međusobno suprotstavljanje onih koji zbog osobnih iskustava i stavova vjeruju tome što je napisano u konkretnom tekstu i onih koji ne vjeruju.

U historiografiji se već obraćala pozornost na očiglednu činjenicu da je pripovijest o ranoj povijesti Hrvata iz 30. poglavlja djela *O upravljanju*

be sure were pertinent to a population called Hrvati), were hardly mere inventions of the emperor. Some information must have existed, but it seems that Constantine interpreted it through the schemes of ancient and medieval Greek ethnography“ (F. BORRI, *White Croatia*, str. 226).

³⁵ М. БУДИМИР, Порфиригенит и наша народна традиција, *Гласник САН* 1/1-2, 1949, str. 243-245.

³⁶ F. BORRI, *White Croatia and the arrival of the Croats: An interpretation of Constantine Porphyrogenitus on the oldest Dalmatian history*, *Early Medieval Europe* 19, 2011, str. 223-224. Valja istaknuti da podaci iz 30. poglavlja o hrvatskim vođama i pripovijest Herodota o poslasticima Hiperborejaca nisu strukturalno ni smisljeno slični. Zajedničko im je samo to što se u objema pripovijestima radi o dvjema ženskim i pet muških osoba, pristiglih iz daleke zemlje na sjeveru. (Геродот, *История* (preveo G. A. Stratanovski). Санкт-Петербург, 2015, str. 290. – CONSTANTINE PORPHYROGENITUS, *De administrando imperio*, str. 143). Jesu li dane okolnosti dovoljne da bi se moglo pripisati autoru 30. poglavlja neke literarne reminiscencije? Nama se, kao nekad Grafenaueru, čini da ih je nedovoljno (vidi: B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 38-39).

³⁷ D. DZINO, «Становиться славянином», «становиться хорватом»: новые направления в исследовании идентичностей позднеантичного и раннесредневекового Иллирика, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2008, str. 54-55. – D. DZINO, Pričam ti priču, str. 158-159.

³⁸ F. CURTA, The making of the Slavs: Between ethnogenesis, invention, and migration, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 2, 2008, str. 163-164.

³⁹ Prema riječima Borrija: „...Nonetheless, some aspects, such as the entry on Porgas or the mention of the other anthroponyms (which in any case we cannot

⁴⁰ M. ANČIĆ, Ranosrednjovjekovni Neretvani ili Humljani: Tragom zabune koju je prouzročilo djelo *De administrando imperio*, u: *Hum i Hercegovina kroz povijest*, knj. 1, (ur. I. Lučić), Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Mostaru 5. i 6. studenog 2009, Zagreb, 2011, str. 230-231. – I. BASIĆ, Neka pitanja tekstualne transmisije izvora Porfirogenetovih poglavlja o Dalmaciji, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 44, Zagreb, 2012, str. 176.

⁴¹ D. DZINO, Local knowledge and wider contexts: Stories of the arrival of the Croats in *De Administrando Imperio* in the past and present, u: *Byzantium, its neighbours and its cultures*, (ur. D. Džino, K. Parry), Sydney, 2014, str. 98.

carstvom slična nizu opisa podrijetla naroda razdoblja velike seobe naroda, koji pripadaju žanru *origo gentis*. Elementi tih opisa postali su predmet detaljnih razmatranja znanstvenika *Bečke škole*, prije svega H. Wolframa koji je u njima zamijetio ne samo književne obrasce, nego i važne elemente ideologije ranosrednjovjekovnih elita koje su prvotno postojale u usmenoj tradiciji barbara. Prvi element koji Wolfram izdvaja unutar strukture pisanih spomenika žanra *origo gentis* on naziva „primordijalnim činom“ (*primordiale Tat*). Služeći za legitimaciju karizmatskog roda, koji ostvaruje društveno-političko montiranje nove zajednice, on istovremeno simbolizira izlazak novog „naroda“ (*gens*) na povijesnu scenu⁴². „Primordijalnim činom“ se u djelima tipa *origo gentis* smatra prevladavanje simbolične granice – mora ili rijeke i/ili pobjeda nad moćnim neprijateljem. Naprimjer, u slučaju Gota, „primordijalni čin“ bilo je njihovo preplovljavanje Baltičkoga mora pod vodstvom prvog kralja Beriga po odlasku iz Skandinavije, a u slučaju Langobarda, koji su također napustili Skandinaviju, pobjeda nad Vandalima koja je rezultirala promjenom imena plemena iz Vinila u Langobarde. Drugi element, koji izdvaja Wolfram, je promjena religije ili kulta koji se u *origo gentis* također prikazuje kao trenutni događaj i pritom, prema njegovu mišljenju, taj element čuva svoje ideološko značenje i u slučaju kada se radi o primanju kršćanstva. Tako Langobardi, nakon pobjede nad Vandalima, primaju kult ratničkog boga Odina, dok Franci na čelu s Klodvigom primaju kršćanstvo nakon pobjedonosne bitke s Alemanima⁴³. Oba elementa, i „primordijalni čin“ i smjena kulta, povezani su s idejom izabranog naroda koji nalazi novu domovinu pod vodstvom božanstva. Pritom, bez obzira na sličnost sa Svetim pismom, govoriti o utjecaju Biblije, prema mišljenju Wolframa, nema smisla jer su se i kršćanski autori u tom slučaju pridržavali arhaične gentilne ideologije. Motiv božanskog vodstva, vidljiv u *origo gentis* Langobarda, koji su pobijedili Vandale zahvaljujući pomoći boga Godana (Odina), postoji i u genealogijama kraljevskih rodova niza germanskih *gentes*, gdje se Odin ili Gaut (epitet Odina) javlja kao začetnik dinastije⁴⁴.

Razmatrani unutar međusobne povezanosti, „primordijalni čin“ i promjena kulta služe Wolframu kao svojevrsna ideološka reprezentacija etnogeneze u plemenskoj tradiciji⁴⁵. Takva interpretacija *origo gentis* u potpunosti se slaže s teorijom etnogeneze R. Wenskusa, prema kojem je *gens* heterogena formacija, oblikovana ujedinjenjem raznih elemenata oko vojnog vođe s karizmom božanskog podrijetla⁴⁶. Ideološka je srž takvog ujedinjavanja bila plemenska tradicija, čiji je nositelj bila relativno nevelika grupa ljudi koju Wenskus naziva „tradijskom jezgrom“ (*Traditionskern*). Unutar plemenske tradicije usvojena predodžba o zajedničkom podrijetlu plemena bila je element svojevrsnog etničkog diskursa – gentilizma (*Gentilismus*) – za kojeg je, prije svega, karakteristično bilo to što je etničnost unutar njegovih okvira bila više politička kategorija, a nositelj etničkih svojstava bila je vojna elita. Predodžba o božanskom podrijetlu i na njemu zasnovanoj karizmi vladajućeg roda, koju je „vojno kraljevstvo“ (*Heerkönigtum*) razdoblja velike seobe naroda naslijedilo od njemu prethodnog stadija „sakralnog kraljevstva“ (*Sakralkönigtum*)⁴⁷, pretvarala je vladajući sloj u svojevrsni centar oko kojeg su se okupljale mobilne ratničke skupine, i to ne toliko u fizičkom, koliko u ideološkom smislu. Dok se oko „tradijskih jezgara“ događao proces okupljanja budućih *gentes* po principu snježne grude, etnički je diskurs strukturirao ideološki prostor osiguravajući karizmatičnim vladajućim rodovima i „plemenima“ kojima su vladali neophodnu legitimnost kroz stjecanje herojske prošlosti.

U tom smislu elementi gentilne ideologije, koje ističe Wolfram („primordijalni čin“ i promjena kul-

⁴² H. WOLFRAM, *Origo et religio. Ethnic traditions and literature in early medieval texts*, u: *From Roman Provinces to Medieval Kingdoms*, (ur. Th. F. X. Noble), London, 2006, str. 66.

⁴³ H. WOLFRAM, *Origo et religio*, str. 67.

⁴⁴ H. WOLFRAM, *Origo et religio*, str. 45-47.

⁴⁵ H. WOLFRAM, *Gothic history and historical ethnography*, *Journal of Medieval History* 7/4, 1981, str. 309-319. – H. WOLFRAM, *Einleitung oder Überlegungen zur Origo Gentis*, u: *Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern 1*, (ur. H. Wolfram, W. Pohl), Wien, 1990, str. 19-34. – H. WOLFRAM, *Origo et religio. Ethnic traditions and literature in early medieval texts*, *Early Medieval Europe* 3/1, 1994, str. 19-38.

⁴⁶ R. WENSKUS, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*. Köln - Graz, 1961.

⁴⁷ O ulozu predodžbe o „sakralnom kraljevstvu“ u koncepciji etnogeneze *Bečke škole* vidi detaljno: A. MURRAY, *Reinhard Wenskus on „ethnogenesis“, ethnicity, and the origin of the Franks*. Turnhout, 2002, str. 53-59. – R. KASPERSKI, *Problem etnogenezy Gotów*, str. 424-428. – R. KASPERSKI, *Teodoryk Wilki i Kasjodor*, str. 153-164.

ta), pri analizi djela žanra *origo gentis* mogu poslužiti kao svojevrsni indikatori procesa etnogeneze, odnosno procesa okupljanja novih grupa, pod novim ili starim imenima, a koji je proizašao iz aktivnosti „tradicijskih jezgara“. Primjetno je da je u pripovijesti o hrvatskoj povijesti u 30. poglavlju, koja se s pravom može nazvati *Origo gentis Chroatorum*, prisutan i element „primordijalnog čina“ i element vezan uz promjenu kulta. Pritom se kao „primordijalni čin“ može promatrati ne samo pobjedu Hrvata nad Avarima – moćnim neprijateljima, zahvaljujući kojoj su Hrvati zagospodarili Dalmacijom, tj. našli novu domovinu – već i njihovu pobjedu nad Francima, nakon koje, postavši neovisnima i samovlasnima, mijenjaju plemenski kult i primaju kršćanstvo.

Zanimljivo je da motiv za promjenu kulta neposredno nakon pobjede nad moćnim neprijateljem nije naveden samo u 30., već i u 31. poglavlju, prema kojem su Hrvati primili kršćanstvo iz Rima ubrzo nakon pobjede nad Avarima. Za razliku od mnogih istraživača koji su prihvatili ideju o istovjetnosti Porge i Porina, A. Milošević suzdržava se od tog koraka, kao i od direktnog suda o tome tko bi u tom slučaju Porga mogao biti. Međutim, u svjetlu očigledne sličnosti struktura obiju verzije hrvatske povijesti, najlogičnije je objašnjenje da se u opisu hrvatske migracije i pokrštavanja u 31. poglavlju koristila ista hrvatska tradicija. Takvoj interpretaciji nikako ne smeta okolnost što se 31. poglavlje smatra dijelom „Spisa o Hrvatima i Srbima“, ideološki promišljenog narativa, u okvirima kojeg su oba naroda nastupaju kao poslušna oruđa bizantskog cara Heraklija, a koji u tom narativu ima instrumentalnu ulogu obnovitelja carskog poretka na Balkanu, narušenog Avarima. Uzimajući u obzir da su ključni događaji rane hrvatske povijesti, tj. ideološki elementi hrvatske gentilne tradicije, ovdje pripisani inicijativi bizantskog cara, tu verziju hrvatske migracije i pokrštavanja trebalo bi promatrati kao bizantsku interpretaciju (*interpretatio Byzantina*) hrvatskoga etnogenetskog mita.

Najvažnije pitanje koje se nameće pri prosuđivanju heurističkih mogućnosti etnogenetske teorije, svodi se na to mogu li se spomenuti elementi iz djela *origo gentis* smatrati tvorevinama etničkog diskursa samih barbara ili se radi o narativnim konstrukcijama koje su odgovarale načinima uvođenja reda u kaotičnu realnost barbarskog svijeta, a koji su postojali unutar okvira pismene civilizacije bazirajući se na antičkoj etnografskoj tradiciji i/ili Bibliji.

Budući da je kao osnova za razradu teorije etnogeneze *Bečke škole* najvećim dijelom služila povijest Gota, osnovna se polemika razvila oko djela Jordana *O podrijetlu i djelima Geta (Getica)* (550./551.) i oko djela Kasiodora *Povijest Gota* (oko 519.), koje leži u njegovoj osnovi. Potonje je prvo u nizu djela žanra *origo gentis*, čiji je sadržaj rekonstruiran na osnovi pažljivog proučavanja Jordanovog teksta, a također i epistolarnog nasljeđa samog Kasiodora. U isto vrijeme kada su neki autori nastojali naći u Jordanovom tekstu elemente gentilne, prvotno usmene tradicije koju je zapisao Kasiodor – aktivno se služeći svim mogućim izvorima o germanskim poganskim zajednicama, uključujući naravno i kasniji skandinavski materijal poput islandskih saga – drugi su, naprotiv, nalazili u Jordanovom tekstu sve više i više novih dokaza da je Kasiodorova *Origo gothica* izmišljena tradicija koja je posudila informacije iz pisanih izvora i orijentirala se na fabularne sheme i literarne kanone antičke historiografije⁴⁸.

Posebnu poteškoću pri tom predstavlja sam po sebi etnički diskurs barbara. U radovima kritičara *Bečke škole*, koji se objektivno oslanjaju na slučajnost i kontekstualnu uvjetovanost etničkih oznaka, koje se javljaju u ranosrednjovjekovnim izvorima, susreće se tvrdnja da etničnost ne samo da se nije politizirala u okvirima barbarskih kraljevstava, nastalih na ostacima Rimskoga Carstva, već i da uopće nije imala većeg značenja za njihove vladalačke strukture⁴⁹. Tvrdnja je još aktualnija ako se primijeni na razna plemenska kraljevstva izvan granica rimskog svijeta, gdje razvijeni etnički diskurs iz centara pismene civilizacije nije mogao doprijeti. Kao što pokazuju mnogobrojni primjeri, uključujući i one iz slavenskog svijeta, „etničke“ jedinice koje su ovdje postojale nisu ni bile etničke. Njihovi su nazivi, koji se nalaze u izvorima, slučajni, kontekstualni, a ako su i imali neko značenje, ono je više bilo namijenjeno autorima tih izvora (predstavnicima civiliziranog svijeta, koji su trebali na neki način urediti barbarski kaos), nego samim barbarima⁵⁰. Zbog ta-

⁴⁸ Raspravu, impresivnu po cjelovitosti, vidi u knjizi: R. KASPERSKI, Teodoryk Wielki i Kasjodor, str. 51-81.

⁴⁹ Radi se o zaključku A. Gilletta osnovanom na analizi titula barbarskih vladara: A. GILLET, Was ethnicity politicized in the earliest medieval kingdoms?, u: *On barbarian identity: Critical approaches to ethnicity in the early Middle Ages*, (ur. A. Gillett), Turnhout, 2002, str. 120-121.

⁵⁰ O situaciji koja se odnosi na Slavene vidi: P. URBAŃCZYK, Slavic and Christian identities during

kvih prosudbi, sasvim opravdanih u krajnjoj mjeri, kada se govori o nizu konkretnih slučajeva, dolazi se u iskušenje smatrati cijeli kompleks pretpostavki o strateškoj ulozi etničkog diskursa Wenskusovom tvorevinom, koja svoj nastanak, k tome, duguje i nekim starim konceptima njemačke medievistike⁵¹.

Međutim, udubljivanje u problematiku nameće pitanje: što se podrazumijeva pod pojmom etnički diskurs? Svodi li se rasprava samo na nazive određenih *gentes* ili se ona treba proširiti i na druge, teže uhvatljive, simboličke i ideološke aspekte socijalne kohezije? Na te aspekte obraća pozornost danska istraživačica L. Hedeager kada govori o važnosti razdoblja od 375. do 568. godine, i to posebno razdoblja dominacije Huna, u formiranju političkog mentaliteta germanskih vojnih elita⁵². Svoje zaključke zasniva na materijalu etnogenetskih mitova, epske poezije i materijalne kulture (životinjski stil), te zaključuje da se u vrijeme Huna formiralo ne samo zajedničko socijalno iskustvo germanskih vojnih elita, već i jedinstveni simbolički univerzum, kozmološki poredak, u okvirima kojeg su se razni germanski *gentes* politički određivali. Kao tvorevine tog univerzuma, etnogenetski mitovi ni u kom slučaju nisu bili izmišljene tradicije (iako su to neizbježno postali u odnosu na svako pojedino pleme), već kolektivna memorija, drevna mudrost

transition to the Polish statehood, u: *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and state formation in early medieval Europe*, (ur. I. H. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbańczyk), Turnhout, 2008, str. 205-222. – P. URBAŃCZYK, *Trudne początki Polski*. Wrocław, 2008, str. 69-106. – O. P. TOLOCHKO, The Primary Chronicle's „Ethnography“ revisited: Slavs and Varangians in the Middle Dnieper Region and the origin of the Rus' state, u: *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and state formation in early medieval Europe*, (ur. I. H. Garipzanov, P. J. Geary, P. Urbańczyk), Turnhout, 2008, str. 169-188. – А. П. ТОЛОЧКО, *Очерки начальной Руси*. Киев-Санкт Петербург, 2015, str. 68-92.

⁵¹ Vidi osobito: A. MURRAY, Reinhard Wenskus on “ethnogenesis“, ethnicity, and the origin of the Franks, str. 53-59.

⁵² L. HEDEAGER, The creation of Germanic identity. A European origin myth, u: *Frontières d'Empire. Nature et signification des frontières romaines*, (ur. P. Brun, S. Van der Leeuw, C. Whittaker), Nemours, 1993, str. 121-132. – L. HEDEAGER, Cosmological endurance: Pagan identities in early Christian Europe, *Journal of European Archaeology* 3, 1998, str. 383-397. – L. HEDEAGER, Migration period Europe: The formation of a political mentality, u: *Rituals of power: From Late Antiquity to the Early Middle Ages*, (ur. F. Thews, J. L. Nelson), Leiden - Boston - Köln, 2000, str.15-57.

iz koje su svoju legitimnost crpile sve novije i novije gentilne elite. Rezultat toga bio je da su „mitovi koji su ujedinjavali prošlost i sadašnjost osiguravali političko-ideološki element, potreban za uzdizanje i održavanje tih kaleidoskopskih grupa naroda kao političkih jedinica“⁵³.

Kao što je svojevremeno pokazao belgijski antropolog Jan Vansina – obradivši popriličnu količinu usmenih povijesnih tradicija različitih afričkih plemena – u takvim se tradicijama povijesno pamćenje protezalo tek na nekoliko generacija, u prosjeku na 80 godina. U skladu s tim, sve što se dogodilo prije ili je zaboravljeno ili se stopilo s događajima mitološkog vremena, legendarne epohe nastanka plemenske zajednice koja u kolektivnom pamćenju neposredno prethodi razdoblju nedavne prošlosti. Sa svakom novom generacijom raskorak između događaja nedavne prošlosti i legendarne povijesti premješta se u vremenu, međutim, usmena tradicija nikako ne ističe taj „plivajući raskorak“ (*floating gap*) budući da je karakterizira sukcesivno pripovijedanje u kojem mitološka povijest neposredno prethodi događajima posljednjih pet ili osam desetljeća⁵⁴.

Ukoliko uzmemo u obzir da je 30. poglavlje djela *O upravljanju carstvom* sastavljeno, kako je već spomenuto, približno između 955. i 973. godine, utoliko događaji koji su u njemu opisani te se odnose na „franačko razdoblje“ hrvatske povijesti (oko 800. – 878.) da ne govorimo o avarskom razdoblju koje mu je prethodilo, već se nalaze izvan granica aktualnog plemenskog pamćenja. Time su se borba Hrvata s Avarima i Francima te njihovo pokrštavanje dogodili ne u povijesnom, već u mitološkom vremenu. Uz to, mit o migraciji bio je karakterističan element samoreprezentacije barbarskih elita daleko izvan granica postrimske Europe⁵⁵. Također su se i smjena kulta i pobjeda nad moćnim neprijateljem mogli međusobno povezivati bez književnog upliva, jednostavno zbog iznimne važnosti obaju događaja za legitimaciju etnopolitičke zajednice⁵⁶.

⁵³ L. HEDEAGER, Migration period Europe, str. 48.

⁵⁴ J. VANSINA, *Oral tradition as history*. Madison, 1985, str. 23-24, 168-169.

⁵⁵ Vidi: J. VANSINA, Oral tradition as history, str. 21-24. – П. Л. БЕЛКОВ, „Эпос миграций“ в системе атрибутов традиционной власти, u: *Символы и атрибуты власти: Генезис, семантика, функции*, Санкт-Петербург, 1996, str. 63-71.

⁵⁶ Kao primjer odabran izvan kršćanskog svijeta uzet ćemo povijesnu tradiciju srednjovjekovne musliman-

Broj legendarnih hrvatskih vođa – koji su, prema podacima iz 30. poglavlja, doveli Hrvate u Dalmaciju – a koji je zabilježen i u izvoru neovisnom o djelu cara Konstantina, *Historia Salonitana* Tome Arhidakona (13. stoljeće)⁵⁷, najvjerojatnije je također zrnice autentične gentilne ideologije⁵⁸, u tom slučaju čvrsto povezane s arhaičnim kozmološkim predodžbama⁵⁹. Čini se da navedene tvrdnje govo-

re države Volških Bugara, prema kojoj su oni, odmah nakon primanja islama, pobijedili i natjerali u bijeg vojsku hazarskog cara koji ih je napao s velikom vojskom, ljut jer su primili novu vjeru bez njegova znanja. Ta se fabula, prema svjedočanstvu arapskog putnika Al-Gharnatija (12. stoljeće) koji je prenosi, nalazi u *Povijesti Bugara* napisanoj najkasnije u 11. stoljeću u samoj Volškoj Bugarskoj. Zanimljivo je to što borba između Bugara i Hazara ne postoji ni u jednom drugom izvoru, zbog čega je vidljivo da je *Povijest Bugara* prenosila službeno povijesnu tradiciju bugarske države (vidi: И. Л. ИЗМАЙЛОВ, Средневековые булгары: Этнополитическая и этноконфессиональная общность, u: *История татар с древнейших времен: В 7 т. Т. II. Волжская Булгария и Великая Степь*, Казань, 2006, str. 636-637).

⁵⁷ Objašnjavajući podrijetlo Hrvata, Toma Arhidakon piše o dolasku u Dalmaciju gotskog kralja Totile te zajedno s njim iz poljskih zemalja nekih Lingona u sastavu sedam ili osam „plemenitih rodova“ (*tribus nobilium*) (ФОМА СПЛИТСКИЙ, *История архиепископов Салоны и Сплита*, (превод, комментарий и вступ. статья О. А. Акимовой), Москва, 1997, str. 35, 57).

⁵⁸ Vidi: LJ. HAUPTMANN, Podrijetlo hrvatskoga plemstva, str. 88-96. – N. KLAJČ, Marginalia uz problem doseljenja Hrvata, u: *Hauptmannov zbornik (Razprave SAZU 5)*, Ljubljana, 1966, str. 32-33. – V. KOŠČAK, O nekim pitanjima hrvatske povijesti u ranom srednjem vijeku, *Historijski zbornik* 37/1, Zagreb, 1984, str. 211-212. – R. KATIČIĆ, Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 17, 1987, str. 21-22.

⁵⁹ Vidi.: Д. ТРЖЕШТИК, Славянские этногенетические легенды и их идеологическая функция, *Studia Balcanica* 20, *Раннефеодальные славянские государства и народности*, София, 1991, str. 35. D. Třeštík je usporedio prikaz dolaska Hrvata iz 30. poglavlja s informacijama kasnijeg češkog izvora: *Dalimilove kronike* (početak 14. stoljeća). U njenoj pripovijesti o Čehu, legendarnom praroditelju češkog naroda, poznatom u ranijoj, latinskoj *Češkoj kronici* Kuzme Praškoga (početak 12. stoljeća) kao *pater Boemus*, piše da je on došao u Češku sa šestoro braće iz Hrvatske. Prema mišljenju istraživača, paralelizam hrvatske i češke predaje (prisutnost eponimskih vođa Hrovata i Čeha, motiv sedmero vođa, dolazak Čeha iz Hrvatske i Hrovata iz „Velike Hrvatske“, koja u Konstantinovu traktatu odgovara državi Boleslava I. Premislovića) može se objasniti odražavanjem u obje legende pamćenja slavenskih migracija s teritorija Avarskoga kaganata

re u prilog hipoteze A. Miloševića o istovjetnosti Porina i Peruna budući da se ta teza u većoj mjeri od onih koje pokušavaju poistovjetiti Porina s Branimirom ili Bornom, uklapa u promatranje hrvatske etnogenetske tradicije kao strukturno organiziranog mita koji ponavlja temeljne elemente arhaične kozmogonije sa, za nju karakterističnim, motivom božanskog vodstva. Preobrazba poganskog boga gromovnika u najstarijeg, po imenu poznatog hrvatskog vladara, za vrijeme kojeg su Hrvati oslobođeni od tuđe vlasti te su primili kršćanstvo, u hrvatskoj povijesnoj tradiciji odgovarala bi, u tom slučaju, procesima demitologizacije i historizacije mitoloških fabula koje su postojale u ranim povijesnim tradicijama različitih naroda⁶⁰.

Doduše, moglo bi se pokazati da je prepreka za poistovjećivanje Peruna i Porina pripovijest o preseljenju i pokršćavanju Hrvata iz 31. glave traktata cara Konstantina. Ukoliko na nju gledamo kao na bizantsku interpretaciju hrvatskoga etnogenetskog mita, što je, kako je već istaknuto, i najlogičnija interpretacija, nameće se pitanje može li se s Perunom povezati arhont Porga koji se u njoj spominje? Bez namjere da se konačno riješi to pitanje, usmjerit ćemo pozornost na dvije okolnosti od kojih se svaka teoretski može koristiti za potkrepljivanje Miloševićeve hipoteze. Prva je već spomenuta pretpostavka o tome da je ime Porga rezultat pogrešnog pisanja imena „Porva“. Druga okolnost, koja bi se trebala uzeti u obzir pri razmatranju pitanja o povezanosti Porge i Porina je ta što antroponim Porga slični nizu imena božanstava koja se po svo-

u 6. i 7. stoljeću (D. TŘEŠTÍK, Mýty kmene Čechů, str. 55-98). Primjetno je da ideja D. Třeštíka implicitno podrazumijeva postojanje na post-avarskom području nekog zajedničkog sklopa mitova iz kojeg su post-avarske vojne elite crpile svoju ideologiju. Ta se teza može povezati s ranije spomenutim idejama L. Hedeager o zajedničkim karakteristikama „političkog mentaliteta“ germanskih *gentes*, koji su se formirali u vrijeme hunske dominacije. Međutim, iako se takva interpretacija čini privlačnom, nužno je zamijetiti da se povezivanje informacija iz traktata *O upravljanju carstvom* s podacima iz kasnosrednjovjekovne češke kronike, u kojoj se pripovijest o Čehu razlikuje od one izložene u ranijoj kronici Kuzme Praškoga (u kojoj se ne govori ni o Hrvatskoj ni o šestoro Čehove braće) doima u najmanju ruku sumnjivim.

⁶⁰ O zakonitostima demitologizacije i historizacije (na materijalu predaja o prvim knezovima u slavenskoj srednjovjekovnoj historiografiji) vidi: А. С. ЩАВЕЛЁВ, Славянские легенды о первых князьях. Сравнительно-историческое исследование модели власти у славян. Москва, 2007, str. 185-194.

jim funkcijama smatraju analogijama slavenskog boga Peruna⁶¹. Posebnu pozornost u tom slučaju zaslužuje ime Purgo koje je zabilježio srpski etnograf Ljubomir Pečo iz folklornog materijala Bosne: prema njegovim informacijama, u nekim je bosanskim selima bio poznat ritualni usklik „Zove Purgo na oranje“, koji se djelomično mogao čuti nakon završetka obreda vjenčanja, kada se palila vatra⁶². Istraživači koji su obratili pažnju na tu informaciju nisu sumnjali da se ovdje radi o Perunu i njegovim funkcijama vezanim uz osiguravanje povoljnih vremenskih uvjeta za oranje⁶³. U vezi s time valja istaknuti da su lingvisti već odavno ustanovili ne samo etimološko i semantičko jedinstvo teonima s osnovom na **per-* i na **perg-*, nego i široku upotrebu obiju osnova u religioznom leksiku Indoeuropljana, uključujući i Slavene⁶⁴.

Na taj se način hipoteza A. Miloševića, prema kojoj se iza imena Porin skriva slavenski bog Perun koji se u hrvatskoj etnogenetskoj tradiciji pretvorio u nebeskog vladara Hrvata, dobro uklapa u antropološko tumačenje žanra *origo gentis* svojstveno *Bečkoj školi*, a također i ne nalazi ozbiljnijih prepreka u konkretnom povijesnom materijalu. Zato nam se suvišnim čini pokušaj istraživača da rehabilitira staru interpretaciju poznatog odlomka iz 31. poglavlja o dogovoru Hrvata s papom, unutar kojeg se sintagma „Bog Hrvata“, koja se u njemu nalazi, razmatrala kao aluzija da su Hrvati još tijekom sredine 10. stoljeća prakticirali pogansku vjeru⁶⁵. Pri-

hvaćanju takve interpretacije smeta ne samo velika vjerojatnost da se prvotni smisao te fraze iskrivio prepisivanjem, na što je već davno ukazao R. Katičić⁶⁶, već i sadržajna sličnost te formule, reproducirane u 31. poglavlju, s frazom iz pisma pape Ivana VIII. knezu Branimiru 7. lipnja 879. godine. U tom pismu papa izražava želju učvrstiti Branimira apostolskom dobrotom da bi na njega sišli milost i blagoslov Gospodina, kao i blagoslov apostola Petra i Pavla i samog pape, da bi on bio siguran od „vidljivih i nevidljivih neprijatelja“ koji stoje na putu čovjekova spasenja te da bi on „lakše izvojevao pobjedu nad neprijateljima“⁶⁷. Uzimajući u obzir da podatak o ugovoru Hrvata s papom iz 31. poglavlja dolazi od samih Hrvata, kao dio usmene tradicije, postoji velika vjerojatnost da je u takvom neobičnom obliku ostalo u Hrvatskoj odraženo pamćenje o Branimirovom pismu, čiji je sadržaj nesumnjivo bio poznat u Hrvatskoj ne samo samom vladaru, već i drugim predstavnicima hrvatske elite. Jesu li u tom slučaju formulaciju „Bog Hrvata“ bizantski informatori cara preuzeli od samih Hrvata? Jesu li hrvatski kršćani tijekom sredine 10. stoljeća mogli shvaćati kršćanskog Boga u liku svog plemenskog božanstva? Čini se besmislenim tražiti odgovor na ta pitanja uslijed potpunog odsustva bilo kakvih dodatnih informacija. Suvišnim nam se čini i Miloševićovo upućivanje na zagonetnoga langobardskog vođu Perona ili slavenskog boga Svantevida, radi obrazloženja svoje teze, jer oni nikako ne jačaju autorovu koncepciju već se mogu smatrati argumentom tipa *obscurum per obscurius*⁶⁸.

⁶¹ Osim imena litavskog Perkunasa, latvijskog Perkonasa, mordvinskog Purgine (-paza), očigledno temeljenih na imenu drevnog baltičkog boga gromovnika (vidi osobito: В. В. ИВАНОВ - В. Н. ТОПОРОВ, *Исследования в области славянских древностей*. Москва, 1974, str. 4-30), valjda obratiti pažnju i na oblik **Pargana*, rekonstruiran kao ime jednog od staroiranskih božanstava, vidi: P. LAJOYE, *There is no „Perun in the Caucasus“... but maybe an ancient Iranian thunder demon*, *Studia Medievalia Slavica* 15, 2012, str. 179-184.

⁶² Vidi: Ш. КУЛИШИЋ, Пурго, u: Ш. КУЛИШИЋ - П. Ж. ПЕТРОВИЋ - Н. ПАНТЕЛИЋ, *Српски митолошки речник*. Београд, 1970, str. 249.

⁶³ Isto. – А. ГЕЙШТОР, *Мифология славян*. Москва, 2014, str. 77.

⁶⁴ Vidi: В. В. ИВАНОВ, К этимологии балтского и славянского названия бога грома, *Вопросы славянского языкознания* 3, Москва, 1958, str. 110-111. Korijen **perg* neki istraživači nalaze u imenima slavenskih mitoloških bića „bereginja“ (Isto, str. 108).

⁶⁵ Vidi: V. MARKOTIĆ, *Ho ton Hrobaton Theos, Porphyrogenitus' God of the Croats*, u: *Mandićev zbornik. U čast o. dra Dominika Mandića prigodom njegove*

75-godišnjice života, (ur. I. Vitezić, B. Pandžić, A. Matanić), Rim, 1965, str. 11-37.

⁶⁶ R. KATIČIĆ, „Bog Hrvata“ u Konstantina Porfirogeneta, u: *Zbornik u čast Petru Skoku o stotoj obljetnici rođenja (1881-1956)*, Zagreb, 1985, str. 237-247. Sintagma „Bog Hrvata“ se ne susreće i u ruskom prijepitu G. G. Litavrina: ovdje Bog stupa u bitku *prije Hrvata* (КОНСТАНТИН БАГРЯНОРОДНЫЙ, *Об управлении империей*, (priredili G. G. Litavrin, A. P. Novosel'cev; preveo G. G. Litavrin), Moskva, 1991, str. 137).

⁶⁷ Na ovu sličnost je ukazao F. Šišić, kojemu je to služilo kao dodatni argument za poistovjećivanje Porina s Branimirom: F. ŠIŠIĆ, *Genealoški prilozii*, str. 47-48.

⁶⁸ Govoreći o ulozi Peruna kao nebeskog vladara Hrvata, Milošević koristi izvor u kojem se, po njegovu mišljenju, može naći najbližu paralelu hrvatske tradicije o Porinu. To je izvor s početka 9. stoljeća, poznat u historiografiji pod nazivom *Povijest Langobarda iz Gothanskog kodeksa (Historia Langobardorum codicis Gothani)*. U trećem poglavlju tog izvora govori se

Kada se govori o mogućoj prisutnosti Peruna u hrvatskoj etnogenetskoj tradiciji, nemoguće je izostaviti vrlo zanimljivo prisustvo nekoliko uzvisina s imenom Perun na području koje je u ranom sred-

o tome kako su Langobardi, tada još pogani, našli u to vrijeme novu domovinu u Rugilandu i tamo utvrdili svoju vjeru (*sua dogma*). U tom se izvoru također govori i o tome da su u novoj domovini njima jedan za drugim vladali Godoin, Peron i Klafon (*Illo vero tempore exivit rex Odoacer de Ravenna cum exercitu Alanorum, et venit in Rudilanda, et pugnavit cum Rugiis, et occidit Fewane rege Rugorum, et secum multos captivos in Italia adduxerunt. Tunc exierunt Langobardi de Pannonia, et venerunt habitaverunt in Rudilanda annos plurimos, et ad suam dogmam perduxerunt. Ante Peronem regnavit Godoin; post Peronem tenuit principatum Langobardorum Claffo* (*Historia Langobardorum codicis Gothani*, u: *MGH. Scriptores rerum Langobardicarum*, (ur. G. Waitz), Hannover, 1878, str. 8)). Iz razmatranja navedenog odlomka, koji se Miloševiću čini bliskim po fabuli hrvatskoj predaji (*pogani koji su našli novu domovinu*), autor izvodi smjelu pretpostavku: u imenima Godina i Perona, koja su, za razliku od Klafona, nepoznata u drugim langobardskim izvorima, on vidi imena poganskih božanstava, germanskog Odina i slavenskog Peruna, iz čega se može zaključiti da su navedeni vođe bili nebeski predvodnici Langobarda u vrijeme njihove migracije kada su se neizbježno susretali i miješali sa slavofonim narodima. Međutim, Miloševićeva tvrdnja da su Godin (sic) i Peron nepoznati drugim langobardskim izvorima samo je djelomično istinita. Iako se pisanja imena langobardskih vođa prilično razlikuju u različitim izvorima, Godoin se iz Gothanskog kodeksa bez ikakvih poteškoća poistovjećuje s langobarskim vođom Gudeohom, u vrijeme kojeg, kako piše u *Origo gentis Langobardum* i *Povijesti Langobarda* Pavla Đakona, su se Langobardi preselili u Rugiland. K tome, u prologu Rotarijevog kodeksa, taj se kralj spominje kao sin svojeg prethodnika Gildeoha, također spomenutog u dvama već spomenutim langobardskim izvorima žanra *origo gentis*. Čak i da Gudeoh nije bio rodbinski povezan s prethodnim vladarom, čini se da temelji za njegovo povezivanje s Odinom ne postoje. Što se tiče zagonetnog Perona koji je zaista nepoznat u drugim izvorima, forma njegovog imena, koja je karakteristična za predstavnike langobardske elite (vidi: P. BYSTRICKÝ, *Langobardski kralji 488 - 572*, u: *Vojenska historia. Časopis pre vojensku historiu, muzejništvo a archivništvo* 11/2, Bratislava, 2007, str. 5-6), ne daje povoda njenom izdvajanju iz reda langobardskih vladara. U vezi s time, u historiografiji postoji mišljenje da i u slučaju da Peron nije bio kralj, pa zato nije zabilježen ni u langobardskoj tradiciji, on je svejedno mogao biti vojskovođa, osnivač dinastije ili jednostavno predak kralja Klafona. Još jedna paralela koju zamjećuje Milošević je kult Svantevida na otoku Rügen koji su, prema Saksu Gramatiku, slijedili i neslavenski vođe kao vrhovnog (nebeskog) vladara. Međutim, navedenu paralelu hrvatskoj situaciji ne treba shvaćati

njem vijeku ulazilo u sastav Hrvatske. Zato se može govoriti ne samo o jedinstvu religijskih svjetonazora Slavena na ogromnom teritoriju od Sredozemnog mora do Iljenskoga jezera, nego i važnosti tog poganskog kulta upravo za ranosrednjovjekovnu Hrvatsku. Tako se jedno od brda s imenom Perun, zasvjedočenim već 1090. godine, nalazi u povijesnoj mikroregiji Poljica, koja se uz more proteže jugoistočno od Splita. Tri njena vrha, smještena između Podstrane (na morskoj obali) i Žrnovnice (sjeverozapadno od brdskog grebena), nose znakovita imena: Perunsko, Perun i Perunić⁶⁹. Moguće je pretpostaviti da je u središnjem dijelu Dalmacije s kultom Peruna bila povezana još jedna planina. Kao što dokazuje T. Burić, naziv Perun nosio je jedan od vrhova brdskog masiva Kozjaka, sjeverozapadno od Splita, koji je u srednjem vijeku bio dio naselja Ostrog, danas dio suvremenog Kaštel Lukšića⁷⁰. U istočnom dijelu Istre – koja je, prema *O upravljanju carstvom*, u 10. stoljeću bila dio Hrvatske – također postoji uzvisina imena Perun, koja se nalazi na rijeci Učki iznad Mošćenica⁷¹.

Mikroregionalna istraživanja arhaične slavenske toponimike provedena u mjestima u blizini navedenih vrhova, dokazala su u sva tri slučaja (Žrnovnica, Kaštel Lukšić, Mošćenice) postojanje cijelih sakralnih krajolika⁷² u kojima se, prema mišljenju istraživača, odražavaju elementi tzv. osnovnog mita Indoeuroljana u slavenskoj varijanti, koji su svojevremeno interpretirali V. V. Ivanov i V. N. Toporov

kao argument, što razumije i sam autor, koji je navodi više kao ilustraciju svojoj tezi o slavenskom nebeskom vladaru.

⁶⁹ R. KATIČIĆ, *Božanski boj – tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb, 2008, str. 285-299.

⁷⁰ T. BURIĆ, *Perunovo brdo (monte Borun) – prilog poznavanju poganske slavenske toponimije u Kaštelima, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 38, 2011, str. 59-82.

⁷¹ Postoje osnove za tvrdnju da je s kultom Peruna povezan i naziv brijega Peruncovac kraj Gračišća, nedaleko od Pazina u srednjoj Istri. (Vidi: M. LEVAK, *Slaveni vojvode Ivana. Kolonizacija Slavena u Istri u početnom razdoblju franačke uprave*. Zagreb, 2007, str. 66-67. – R. KATIČIĆ, *Božanski boj*, str. 116, 247, 304-305). U Bosni je također zabilježeno nekoliko lokaliteta s nazivom Perun: R. KATIČIĆ, *Božanski boj*, str. 116-117.

⁷² Sakralni kompleks blizu Žrnovnice: R. KATIČIĆ, *Božanski boj*, str. 285-299. – A. PLETERSKI, *Kulturni genom: Prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. Ljubljana, 2014, str. 302-320, za sakralni kompleks u Kaštelima: T. BURIĆ, *Perunovo brdo*, str. 59-82; za sakralni kompleks blizu Mošćenica: R. KATIČIĆ, *Božanski boj*, str. 301-312.

kao mit o borbi Peruna i Velesa⁷³. To je omogućilo hrvatskim istraživačima govoriti o prisutnosti na području ranosrednjovjekovne Hrvatske ne samo Perunovog kulta, već i kulta Velesa, tragovi čijeg se štovanja vide u njemu svojstvenim zmijolikim oblicima toponima koji su se nalazili u nizinskim mjestima. Na neposredne odraze Velesova imena u hrvatskoj toponimici odnosi se ime poluotoka Veles blizu Novog Vinodolskog⁷⁴.

Tezu o prisustvu mita o borbi Peruna s Velesom u toponimici i sakralnoj geografiji okolice Žrnovnice svojevremeno je podržao A. Milošević te ju je proširio i u vlastitim publikacijama posvećenima poznatom ranosrednjovjekovnom reljefu, uzidanom u zid crkve Uznesenja Marijina u Žrnovnici, koji prikazuje bradatog konjanika koji kopljem pobjeđuje biće nalik na zvijer. Navedeni reljef na kojem je, kako se dosad smatralo, prikazan sv. Juraj koji pobjeđuje zmaja, A. Milošević, na temelju niza ikonografskih osobitosti, interpretira ne kao prikaz kršćanskog sveca, već kao prikaz borbe Peruna s Velesom⁷⁵, što bi se, u slučaju prihvaćanja te tvrdnje, moglo smatrati znanstvenom senzacijom op-

ćeuropskog značenja. U današnje se vrijeme unutar znanstvene struke vodi aktivna diskusija o tome može li se navedeni prikaz, arhaičan po svojoj stilistici i vrlo neobičan za ikonografiju sv. Jurja, koji Milošević datira u 8. stoljeće, dovesti u neposrednu vezu s kultom Peruna⁷⁶.

Kao što je vidljivo iz slučaja štovanja Peruna u Rusiji u 10. stoljeću, to se slavensko božanstvo u tom razdoblju povezivalo s knezom i njegovom oružanom pratnjom (*družinom*)⁷⁷, postavši zahvaljujući religioznoj reformi kijevskog kneza Vladimira glavno božanstvo oficijelnog panteona velike mnogoplemenske države koju je taj vladar stvarao⁷⁸. Na taj je način kult Peruna, barem u odrede-

⁷³ B. V. ИВАНОВ - В. Н. ТОПОРОВ, *Исследования в области славянских древностей*. Москва, 1974. Trojni model organizacije slavenskih sakralnih krajovalika, koji odgovara navedenom mitu, utvrdio je slovenski arheolog A. Pleterski: A. PLETERSKI, The trinity concept in the Slavonic ideological system and the Slavonic spatial measurement system, *Światowit* 40, 1995, str. 113-143. – A. PLETERSKI, Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih, *Zgodovinski časopis* 50/2, 1996, str. 163-185. – A. PLETERSKI, Kulturni genom, str. 115-129. O sličnim strukturama u Hrvatskoj u sustavu navedenih svetišta (Žrnovnica, Mošćenice) kao i nizu drugih lokaliteta koji su nedavno otkriveni vidi osobito: V. BELAJ - J. BELAJ, *Sveti trokuti. Topografija hrvatske mitologije*. Zagreb, 2014.

⁷⁴ R. KATIČIĆ, *Božanski boj*, str. 313-326.

⁷⁵ A. MILOŠEVIĆ, Il bassorilievo altomedievale del cavaliere di Žrnovnica in Dalmazia, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* 37/35, Sarajevo, 2008, str. 181-217. – A. MILOŠEVIĆ, Slika Božanskog boja - likovni i ikonografski pogled na konjanički reljef iz Žrnovnice u Dalmaciji, u: *Perunovo koplje*, (ur. A. Pleterski, T. Vinščak), *Studia mythologica Slavica*, Supplementa 4, Ljubljana, 2011, str. 17-72. – A. MILOŠEVIĆ, *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka / Traces of Ancient Beliefs in Early Medieval Christianity*. Dubrovnik - Split, 2013, str. 11-87. Nepoznato je gdje se reljef prvotno nalazio (uklopljen je u zid crkve tek u 18. stoljeću), iako on sigurno potječe iz jedne od nekoliko srednjovjekovnih crkava čiji su ostatci nađeni u okolici Žrnovnice. Za pregled mišljenja vidi: A. PLETERSKI, Kulturni genom, str. 310.

⁷⁶ Identifikaciju žrnovničkog konjanika s Perunom, a njegovog suparnika s Velesom podržava A. PLETERSKI, Kulturni genom, str. 309, 315-316. Za kritiku navedene interpretacije reljefa iz Žrnovnice kao poganskog božanstva vidi rad posvećen toj temi u: I. MUŽIĆ, Svetojurjevska problematika u Hrvata i sveti Juraj na reljefu crkve u Žrnovnici, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 38, 2011, str. 187-213.

⁷⁷ Vidi: E. В. АНИЧКОВ, *Язычество и древняя Русь*. Москва, 2003, str. 317-321. – Б. А. РЫБАКОВ, *Язычество древних славян*. Москва, 1994, str. 417-419. – Б. А. РЫБАКОВ, *Язычество Древней Руси*. Москва, 2013, str. 454-455. Veza kulta boga gromovnika s uzdizanjem vojnih elita i politogenetskim procesima, čini se, vidljiva je i u materijalu srednjovjekovne povijesti Mordvinaca-Erzjana. Zanimljivo je ime njihova kneza Purgaza (prva polovina 13. stoljeća), koje se još u 19. stoljeću ponekad povezivalo s imenom hrvatskog arhonta Porge. U historiografiji se ime mordvinskog kneza izvodilo od imena mordvinskog boga groma Purgine (-paza), čiji se kult, istovrstan Perunovom, obično razmatra kao rezultat drevnih kontakata finskih predaka Mordvinaca s Baltima (vidi naprimjer: В. Я. ПЕТРУХИН, Женитьба Громовержца. Балтийско-финские мифологические параллели и проблемы начальной этнической истории балтов, финнов и славян в Восточной Европе, u: В. Я. ПЕТРУХИН, «Русь и все языки». *Аспекты исторических взаимосвязей: Историко-археологические очерки*. Москва, 2011, str. 21-26). Mordvinski folklor čuva predodžbu o Purgine (-pazu) kao o nebeskom vodi, moćnom vojskovođi i zaštitniku Mordvinaca (vidi: В. Я. ПЕТРУХИН, *Мифы финно-угров*. Москва, 2005, str. 308-310).

⁷⁸ Vidi: М. А. ВАСИЛЬЕВ, *Язычество восточных славян накануне крещения Руси. Религиозно-мифологическое взаимодействие с иранским миром. Языческая реформа князя Владимира*. Москва, 1998, str. 201-266. – R. ZAROFF, Organized pagan cult in Kievan Rus'. The invention of foreign elite or evolution of local tradition?, *Studia mythologica Slavica* 2, 1999, str. 47-76. – Ј. С. КЛЕЙН, *Воскрешение Перуна. К реконструкции восточнославянского язычества*. Санкт-Петербург, 2004, str. 147-151.

Ranosrednjovjekovni reljef na fasadi crkve Uznesenja Marijina u Žrnovnici pokraj Splita prikazuje bradatog konjanika koji kopljem pobjeđuje neku zvijer, najvjerojatnije medvjeda. Navedeni reljef na kojem je, kako se dosad smatralo, prikazan sv. Juraj koji pobjeđuje zmaja, A. Milošević na temelju niza ikonografskih osobitosti interpretira kao prikaz borbe Peruna s Velesom, što bi se, u slučaju priznanja istinitosti te tvrdnje, moglo smatrati znanstvenom senzacijom općeeuropskog značenja (foto: A. Pleterski).

noj povijesnoj etapi socijalnog razvitka Slavena, imao funkciju germanskog Odina, zaštitnika ratnika, koji se spominje kao nebeski vladar i začetnik dinastija u nizu ranosrednjovjekovnih izvora, uključujući etnogenetske predaje i genealogije⁷⁹. Zato Miloševićev prijedlog identifikacije Porina i Peruna ne samo što potkrepljuje ideju da se hrvatska etnogeneza u potpunosti treba promatrati kao postupna transformacija ratničke skupine u cjelovitu etnopo-

litičku zajednicu (*gens*)⁸⁰, što u tom slučaju odgovara teoriji etnogeneze *Bečke škole*, već i pomaže razumijevanju kako se taj proces zapravo odigrao.

Epski karakter opisa odnosa Hrvata i Franaka (strukturom blizak opisu odnosa Hrvata i Avara) nesumnjivo ukazuje na to da je opozicija „Hrvati – Franci“ imala važnu ulogu u svijesti hrvatske elite, dok se memorija o podređenosti Francima čvrsto održala još sredinom 10. stoljeća, postavši time dio „lokalnog znanja“. Činjenica da u isto vrijeme u izvorima, koji se odnose na vrijeme franakog upravljanja Dalmacijom, ne nalazimo opise rata Hrvata i Franaka, opisanog u 30. poglavlju, ne treba nas čuditi jer pobjedonosni rat Hrvata s Francima nije stvarni događaj, već strukturni element,

⁷⁹ Vidi: H. MOISL, Anglo-Saxon royal genealogies and Germanic oral tradition, *Journal of Medieval History* 7, 1981, str. 215-248. – H. WOLFRAM, *Origo et religio*, str. 45-47.

⁸⁰ O tome vidi: Д. Е. АЛИМОВ, Хорватская идентичность, str. 103-106.

„primordijalni čin“, koji je otvorio put stvaranju samostalnoga etno-političkog organizma u franačkoj Dalmaciji. Stvarni pak proces o kojem možemo govoriti na osnovi dostupnih izvora – to je politička emancipacija barbarske elite dalmatinskog zaleđa od centra franačke vlasti u Furlaniji i kristalizacija na tom teritoriju posebnog političkog organizma – *regnum Chroatorum*. Na temelju dostupnih izvora moguće je prosuditi da je formiranje hrvatskoga gentilnog kraljevstva u potpunosti dovršeno do sredine 9. stoljeća, s obzirom na to da se u to vrijeme knez Trpimir u izvorima javlja kao samostalni gentilni vladar („*dux Chroatorum*“, „*rex Sclavorum*“), tek nominalno zavisao o svom vrhovnom gospodaru, kralju Italije, Lotaru I.

Treba obratiti pažnju na to da je hrvatski slučaj sličan procesima koji su se u razmatranom razdoblju odvijali na drugim barbarskim, rubnim predjelima carstva Karla Velikoga. Slabljenje jedinstva imperija u vrijeme nasljednika Karla Velikoga, kada je do sredine 9. stoljeća relativno uznapredovao proces usvajanja franačkih političkih institucija od strane barbara, stvorilo je preduvjete pojavi gentilnih kraljevstava na rubovima franačke države, a koja su uspješno adaptirala organizacijsko nasljeđe imperijalnog sustava potrebama lokalne politogeneze. U tom smislu, političko i teritorijalno oblikovanje hrvatskog gentilnog kraljevstva, uz sve rezerve koje se odnose na lokalne značajke, moglo bi se staviti u rang s formiranjem kraljevstva Pamplone za Āniga Ariste (824. – 851./852.) na jugozapadnim granicama Karolinškoga Carstva, u Pirinejima, ili s formiranjem Bretonskoga Kraljevstva u Armorici u vrijeme vladavine Nominoe (831. – 851.) i Erispoe (851. – 857.)⁸¹.

Pri tom, politička emancipacija vojne elite dalmatinskog zaleđa, koja se očitovala u etno-političkoj konsolidaciji hrvatske zajednice i kristalizaciji lokalnih centara moći, kako se čini, bila je popraćena borbama jakih lokalnih rodova. Na ovu ideju

upućuje nas nedvosmislena vijest sadržana u tekstu 30. poglavlja, koja iz nekog razloga nije pobudila pažnju historiografije. U opisu hrvatskog ustanka navodi se: „Budući da Hrvati to nisu mogli od Franaka podnositi, pobunili su se protiv njih *i ubili arhonte, koje su imali od njih* (kurziv D. J. Alimov)”⁸². S tim u vezi, čini se potpuno logičnim da proces fiksiranja skupnog imena „Hrvati“ za elite dalmatinskog zaleđa, koje je, bez sumnje, postojalo davno prije pojave Franaka u Dalmaciji, nije tekao sam po sebi, već da je bio uvjetovan brzim promjenama odnosa moći. Drugim riječima, upravo je konsolidacija lokalne elite, popraćena njenim samoodređenjem u odnosu prema Francima, potaknula proces stvaranja gentilne zajednice – *gens Chroatorum*. Posudivši od Franaka razvijeni etnički diskurs, zajedno s drugom kulturnom prtljagom, hrvatska se elita distancirala od karolinških političkih struktura i kroz etničke kategorije, što se može definirati kao poseban slučaj tzv. pogranične etnogeneze (*frontier ethnogenesis*).

Najbližu analogiju onome što se događalo u Hrvatskoj, kako se čini, moguće je naći u Bretanji. Društveni krajolik Bretanje početka 9. stoljeća karakterizirao je visok stupanj društveno-političke decentralizacije koja je na teritoriju Armorike, naseljenom Britima, bila izražena odsustvom jasnih znakova hijerarhijske organizacije vlasti, uz dominaciju tijekom različitih razdoblja pojedinih vođa i s njima vezanih ratničkih skupina⁸³. Pri tom su Briti, osobito u istočnom dijelu Armorike, stoljećima bili usko povezani s Francima, čemu su posebno pogodovale takve okolnosti kao vlast Brita nad okolnim gradom Vannesa i formiranje od strane Franaka tzv. Bretonske marke koja je uključivala i grofoviju Vannes. Kao rezultat toga stvorene su prilike u kojima su impulsi k centralizaciji i uspostavi hijerarhije vlasti u zemljama Bretanje dolazili ne samo od samih Brita, s ciljem stvaranja uspješne opozicije Francima, već i od Franaka koji su u Bretanji nastojali uspostaviti stabilnu i njima lojalnu vladajuću strukturu ulažući u jedne ili druge moćnike među

⁸¹ Na sličnost hrvatske i bretonske politogeneze u 9. stoljeću obratio je pažnju N. Budak. Jaka vlast hrvatskog kneza sredinom 9. stoljeća, s još uvijek formalnom vrhovnom vlašću Karolinga, podsjetila je istraživača na situaciju u Bretanji, kao i u langobardskom Beneventu, u vrijeme vladavine Arehisa II. (758. – 787.) Usp. N. BUDAK, Hrvati u ranom srednjem vijeku, u: *Povijest Hrvata*, 1, *Srednji vijek*, (ur. F. Šanjek), Zagreb, 2003, str. 74-75. Prema našem mišljenju, analogiju s Bretanjom moguće je potkrijepiti i nizom drugih okolnosti (vidi dalje).

⁸² B. GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta, str. 14.

⁸³ Prema riječima J. Smith, koja je na temelju zapisa samostana Redon – važnog crkvenog centra na granici Franaka i Brita – rekonstruirala odnose moći u Bretanji početkom 9. stoljeća: „...dominantni dojam koji postojeći izvori ostavljaju odsustvo je jasne hijerarhije vlasti“ (J. M. H. SMITH, *Province and empire: Brittany and the Carolingians*. Cambridge, 1992, str. 30).

samim Britima. Kulminacijom tih procesa može se smatrati pretvaranje u vrijeme razdora u franačkoj državi, nakon smrti Ludovika Pobožnoga, Brita Nominoe – vanneskoga grofa, kojega je Ludovik u svoje vrijeme pretvorio u neku vrstu careva namjesnika u Bretanji (*missus imperatoris*) (kao neku vrst kompromisa prema Britima, koji su se nekoliko puta bunili protiv Franaka), u samostalnoga gentilnog vladara (*dux Brittonum*).

Kao što je pokazala J. Smith na temelju izučavanja narativnih izvora bretonskog podrijetla, tj. lokalnih svetačkih legenda, procesi konstruiranja bretonskoga gentilnog identiteta i formiranja etnogenetskog mita, odvijaju se upravo u 9. stoljeću, odnosno u razdoblju kada se među Britima pojavila prijeka potreba za ideološkom prezentacijom jedinstva njihove zajednice u opoziciji prema Francima. Upravo se tada umjesto neodređenih geografskih formulacija (poput „*Britannia*“ i „*Francia*“), koje su bile prisutne u ranijoj bretonskoj hagiografiji, javljaju pojmovi kao što je „zemlja Brita“ (*patria Brittonum*); formira se jasna ideja o migraciji iz Britanije u Armoriku kao o „primordijalnom činu“ (ako se poslužimo prethodno spomenutom terminologijom Wolframa), a lik jednog od britskih vođa iz 6. stoljeća preobražava se u legendarnog osnivača Bretonskoga Kraljevstva⁸⁴.

Društveno-politički pejzaž Dalmacije u vrijeme uspostavljanja franačke vlasti, kako se čini, karakterizirala je još manje razvijena hijerarhizacija struktura moći nego u Bretanji. U najmanju ruku, arheološki materijal ne nudi jasna svjedočanstva postojanja ratničkih elita u Dalmaciji do kraja 8. stoljeća⁸⁵. U tom kontekstu indikativna je činjenica da je Borna, prvi posvjedočeni lokalni vladar u franačkim izvorima, najprije u franačkim *Analima* naveden kao vođa nekih Guduskana (*dux Guduscanorum*), da bi kasnije nastupao kao teritorijalni vladar – „knez Dalmacije“ (*dux Dalmatiae*) i „knez

Dalmacije i Liburnije“ (*dux Dalmatiae atque Liburniae*). To što se Borna ne naziva vladarom Hrvata (*dux Chroatorum*), svakako, nije bila slučajnost. U to vrijeme Franci vjerojatno nisu percipirali hrvatski identitet kao gentilni. Kakogod bilo, potonja teritorijalna legitimacija Bornine vlasti pokazuje da je iz perspektive Franaka njegov status vladara Dalmacije i Liburnije – dvaju područja koja su kao posebne teritorijalne jedinice ustanovljena još u doba Rimskoga Carstva – bio važniji od njegove gentilne legitimacije, a što, također, nije bilo slučajno. Prisutnost franačke ratničke opreme u Dalmaciji, u ukopima vojne elite, od kraja 8. stoljeća najbolje je objasniti time što su Hrvati bili saveznici Franaka u ratovima s Avarima i Bizantom. Stoga je od hrvatskih ratnika zauzimanje predjela priobalne Dalmacije, gdje je još uvijek bilo prisutno romanско stanovništvo, logično vezati uz širenje djelovanja franačke uprave, na čelu s furlanskim markgrofom⁸⁶. Proizlazi da hrvatska politička zajednica svoj teritorij nije stekla u tolikoj mjeri putem borbi suparničkih „plemenskih državica“ (*chiefdoms*) (čija prisutnost na tom prostoru uopće ostaje pod znakom upitnika), koliko putem integracije tog prostora u okvirima franačkog programa *renovatio imperii Romani*.

Možemo li, polazeći od analogije s Bretanjom, odrediti kontekst iz kojeg je proizašao odlučujući zaokret u povijesti Dalmacije, a koji je otvorio put pretvaranju dalmatinskog *ducatus*-a, kontroliranog od Franaka, u hrvatsko gentilno kraljevstvo? Čini se da je hipotetski to moguće. Činjenica je da u povijesti Dalmacije, dovoljno dobro dokumentiranoj suvremenim izvorima, postoji jedna jasna lakuna. Naime, na osnovi izvora nije moguće pratiti jasnu vezu između Vladislava – nasljednika kneza Borne, koji se prvi i posljednji put spominje 821. godine u *Analima Franačkog Kraljevstva* – i Mislava, Trpimirova prethodnika, kojeg pod 839. godinom spominje venecijanski kroničar Ivan Đakon. Osim toga, upravo se u tom razdoblju, i to 828. godine, dogodila važna administrativna reforma upravljanja jugoistočnim dijelom Karolinškoga Carstva – reorganizacija Furlanske marke, u vidu njene podjele na četiri administrativne jedinice pod upravom gro-

⁸⁴ J. M. H. SMITH, Confronting identities: The rhetoric and reality of a Carolingian frontier, u: *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*, (ur. W. Pohl, M. Diesenberger), Wien, 2002, str. 170-176.

⁸⁵ Vidi detaljnije uz pregled novije arheološke literature: D. DZINO, *Becoming Slav, becoming Croat*, str. 118-154. Moguće je da je riječ o takvom modelu društveno-političke organizacije koja se u ranijoj historiografiji ne sasvim adekvatno nazivala „plemenskim savezom“, a u današnje vrijeme, pod utjecajem postojećih antropoloških koncepata, sve se češće naziva „heterarhijom“.

⁸⁶ Detaljnije u: Д. Е. АЛИМОВ, Полития Борны: *Gentes и Herrschaft в Далмации в первой четверти IX века*, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* 1, 2011, str. 118-128.

fova⁸⁷. Nakon te reorganizacije franačka je kontrola nad Dalmacijom definitivno oslabila, čemu je u velikoj mjeri, prije svega, pridonijela istovremena bugarska ekspanzija u Donjoj Panoniji⁸⁸.

U vezi s time, potrebno je pažnju usmjeriti i na vrlo primjetnu vojnu aktivnost Slavena na Jadranu u razdoblju 830. – 840. godine. Čak i ako se u danom kontekstu ne pridaje važnost pojedinim činjenicama – kao što su napadi neretljanskih Slavena na venecijanske trgovce u razdoblju 834. – 835. godine, a koje opisuje Ivan Đakon⁸⁹, ili ekspedicija dužda Petra Tradenika protiv „Sklavenije“ iz 839. godine, čiji je cilj bio osigurati neometanu plovidbu Mlečana Jadranom, a koja je završila mirovnim sporazumom s Mislavom i neretljanskim knezom Družakom⁹⁰, svjedočanstvo tzv. pakta Lotara iz 840. godine, koji sadrži tekst ugovora Mlečana s gradovima Italije i Istre podčinjenima Lotaru I., ne ostavlja nikakve sumnje da su već u tom razdoblju vojni poduhvati Slavena bili znatno ambiciozniji od običnih gusarskih napada na trgovačke brodove. Tako je i jedna od stavki ugovora predviđala pružanje vojne pomoći flotom (očito, sa strane Mlečana) u slučaju napada „plemena Slavena“ (*generationes Sclavorum*) na gradove⁹¹. Direktna vijest o takvoj

vrsti napada, koji se dogodio 846. godine, sadržana je u *Mletačkoj kronici* Ivana Đakona. Te su godine Slaveni razorili grad Caorle (*castrum Caprulense*) u zemlji Mlečana⁹². Da je u tom razdoblju vojna aktivnost Slavena pogađala ne samo priobalna naselja Mlečana i istarskih Romana, već i unutrašnje predjele Furlanije, svjedoči i suvremeni izvor, *Povijest* Andrije Bergamskoga, u kojem se izvještava o tome kako su Langobardi pretrpjeli brojne nedaće zbog napada „naroda Slavena“ (*gens Sclavorum*), sve dok car (Ludovik Pobožni) za upravitelja Furlanske marke nije postavio Eberharda⁹³. O borbi Eberharda sa Slavenima, u kojima je najlogičnije vidjeti dalmatinske Slavene, svjedoči i njegov suvremenik, irski pjesnik Sedulije Skot koji u pjesmi upućenoj Eberhardu, hvaleći njegovo vojno junaštvo, primjećuje da su pred njim drhtali i Saraceni i „borbeni Slaveni“⁹⁴. Takva vojna aktivnost Slavena u Furlaniji, koju bi teško bilo zamisliti u vrijeme vladavine vjernoga franačkog vazala Borne i njegovog nasljednika Vladislava, koji je na prijestolje stupio 821. godine „uz odobrenje cara“, očito ukazuje na ozbiljne promjene političke situacije, a što je vodilo do naglog slabljenja, ako ne i nestanka, franačke kontrole u zaleđu Dalmacije.

Zanimljivu je interpretaciju političke situacije koja je nastupila nakon 828. godine u samoj Dalmaciji ponudio u svoje vrijeme L. Margetić. Polazeći od toga da se Borna u *Analima Franačkog Kraljevstva* naziva vladarom Guduskana koji su najvjerojatnije naseljavali predio Gacke u zaleđu Liburnije, dok su Mislav i Trpimir raspolagali imanjima u središnjoj Dalmaciji (u okolici Splita i Trogira), istraživač je predložio da se u razdoblju praznine između 821. i 839. godine u Hrvatskoj dogodio prijelaz vlasti s jednog roda na drugi⁹⁵. Ostavljajući po stra-

⁸⁷ Vijesti o tome nalaze se u *Analima Franačkog Kraljevstva* i u anonimnom životopisu cara Ludovika Pobožnog (*Vita Hludovici*) (vidi: *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, (ur. F. Rački), (MSHSM. Vol. VII), Zagrabiae, 1877, (dalje: *Documenta*), str. 333.

⁸⁸ L. MARGETIĆ, Ugovor Mletaka i italskih gradova *contra generationes Sclavorum* (840.), *Historijski zbornik* 41/1, 1988, str. 231. – D. DZINO, *Becoming Slav, becoming Croat*, str. 187.

⁸⁹ *Circa hoc tempore Venetici, negotii causa dum de Benevento revertentur, a Narantans Sclavis capti, pene omnes interfecti sunt.* (*Documenta*, str. 335. – GIOVANNI DIACONO, *Istoria Veneticorum*, (ur. L. A. Berto), Bologna, 1999, str. 122).

⁹⁰ *Iste namque tercio sui ducatus anno Sclaveniam bellicosus navibus expugnaturum adivit. Sed ubi ad locum qui vocatur sancti Martini curtis perveniret, pacem cum illorum principe Muisclavo nomine firmavit. Deinde pertransiens ad Narrantanas insulas cum Drosamico, Marianorum iudice, similiter fedus instituit, licet minime valeret et sic postmodum ad Veneciam reversus est.* (*Documenta*, str. 335-336. – GIOVANNI DIACONO, *Istoria Veneticorum*, str. 123-124). Iako Družak ovdje nastupa kao vođa nekih „Primoraca“ – *iudex Marianorum*, sudeći po kontekstu, oni su bili dio veće zajednice koja se opetovano spominje u djelu Ivana Đakona kao Slaveni s „otoka Neretve“, neretljanski Slaveni ili naprosto Neretljani.

⁹¹ L. MARGETIĆ, Ugovor Mletaka, str. 217.

⁹² *Circa haec tempora Sclavi venientes ad Veneticorum loca expugnanda, Caprulensem tantummodo castrum depredaverunt.* (*Documenta*, str. 363. – GIOVANNI DIACONO, *Istoria Veneticorum*, str. 126).

⁹³ *Multa fatigatio Langobardi et oppressio a Sclavorum gens sustinuit, usque dum imperator Foroiulanorum fines Ebherardo principem constituit.* (*Documenta*, str. 364. *Andreae Bergomatis Historia. Scriptores rerum Langobardicarum*, (ur. G. Waitz), Hannover, 1878, str. 226).

⁹⁴ *Te tremit armipotens Sclavus, Saracenus et hostis.* (*Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* 2, (801. - 1000.), (ur. F. Kos), Ljubljana, 1906, str. 150-151).

⁹⁵ L. MARGETIĆ, Ugovor Mletaka, str. 231-232. – L. MARGETIĆ, Bilješke u vezi s nastankom hrvatske države u 9. stoljeću, u: *Etnogeneza Hrvata*, (ur. N.

ni pitanje tituliranja Borne kao vladara Guduskana, koje prema našem mišljenju ne bi trebalo razmatrati kao pokazatelj ishodišta njegove vlasti⁹⁶, treba istaknuti kako Margetićevu ideju čini privlačnom sama činjenica postojanja dvaju žarišta najranije hrvatske političke organizacije, čije oblikovanje, koliko je to moguće prosuditi, nije bilo sinkronizirano. Dok se na prostoru Kninskoga polja, sudeći prema materijalnim ostacima, već oko 800. godine koncentrirala hrvatska ratnička elita, politički vezana uz Franke, u priobalnom dijelu Dalmacije, između rijeka Krke i Cetine, tj. na području koje gravitira gradovima Trogiru i Splitu, još nisu otkriveni ratnički grobovi s franačkim vojnom opremom, tako karakteristični za prostor Kninskoga polja i Ravnih kotara⁹⁷. Međutim, upravo u blizini Trogira i Splita, u drugoj trećini 9. stoljeća, učvršćuju se hrvatski centri moći – Klis iznad Splita, koji se prvi put spominje u Trpimirovoj darovnici kao „dvor“ (*curtis*) Mislava⁹⁸; Bijaći kraj Trogira, gdje su izdane darovnice Trpimira i Muncimira⁹⁹, a također i „dvor sv. Martina“ (*sancti Martini curtis*), kojeg spominje Ivan Đakon kao mjesto gdje je sklopljen mir između Mislava i mletačkog dužda Petra Tradenika¹⁰⁰. Osim

toga, upravo su se na prostoru Kaštelanskoga polja, između Trogira i Splita, a vjerojatno i istočno od Splita – u priobalnom dijelu Poljica, između rijeka Žrnovnice i Cetine – u 9. stoljeću nalazila imanja hrvatskih vladara, koja su oni darovali Crkvi.

Tako je, prema Trpimirovoj ispravi, u kojoj se govori o darovima hrvatskog vladara splitskoj Crkvi, kao odgovor na pomoć koju je splitski nadbiskup pružio prilikom gradnje samostana u Rižinicama¹⁰¹, nadbiskup zamolio hrvatskoga kneza da crkvi

tine, nema sumnje da se *curtis* nalazila negdje u blizini Splita. Najuvjerljivija je i dalje, prema našem mišljenju, ona mogućnost prema kojoj *curtis* treba vezati s crkvom sv. Martina u Podstrani (u priobalnom dijelu Poljica), a što je predložio još F. Šišić (F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata*, str. 328, bilj. 22). U prilog tomu svjedoči, prije svega, smještaj spomenute crkve, koja se spominje već 1080. godine, nedaleko od obale i u blizini zemlje Neretljana. Međutim, ne treba isključiti i smještaj ove *curtis* na području između Splita i Trogira, iako bi u tom slučaju za putovanje prema Neretljanima duždu trebalo znatno više vremena, zaobilazeći Split. Na tom prostoru poznate su tri srednjovjekovne crkve posvećene sv. Martinu, pri čemu je na predjelu gdje se jedna od njih nalazi (selo Kruševik) prisutan toponim koji moguće svjedoči o postojanju kneževskog imanja. V. Omašić, obrativši pažnju na takve prilike, sklon je smjestiti Mislavovu *curtis* upravo ondje (V. OMAŠIĆ, *Povijest Kaštela: Od početaka do kraja XVIII stoljeća*. Split, 1986, str. 36-42. Usp. također: M. ANČIĆ, *Od vladarske curtis do gradskoga kotara*. Bijaći i crkva sv. Marte od početka 9. do početka 13. stoljeća, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 26, 1999, str. 224). Manje uvjerljivim smatramo nedavni pokušaj Milana Ivaniševića da smjesti *curtis* Mislava na poluotok (u prošlosti otok) Vranjic u Solinskom zaljevu. Odbacivši ubikaciju F. Šišića, na osnovi toga što vlast hrvatskog vladara u poljičkom primorju nije potvrđena u izvorima (podatak iz Trpimirove darovnice da je hrvatski knez potvrdio prava splitskom nadbiskupu na zemlju u Tugarima, koju je knez bio kupio, M. Ivanišević, slijedeći N. Klaić, smatra kasnijom interpolacijom), autor *curtis* sv. Martina veže uz crkvu sv. Martina i Stjepana i Djevice Marije, koja se u 10. stoljeću spominje u darovnici Mihajla Krešimira II. (M. IVANIŠEVIĆ, *Otok hrvatskoga vladara, Tusculum 1*, 2008, str. 109-124). U isto vrijeme, ni posveta crkve, ni podatak iz darovnice o njejoj izgradnji u 10. stoljeću, prema našem mišljenju, ne dopuštaju da se ova teza pretpostavi drugima. O problemu prisutnosti vlasti hrvatskog vladara u Poljicama vidi niže bilj. 106.

¹⁰¹ Autentičnost darovnice, u obliku u kojem je do nas došla (u prijepisima 16. – 17. stoljeća, koji su učinjene na temelju izgubljene kopije iz 1333. godine), predmet je rasprave u historiografiji. Međutim, u pravilu, ne propituje se jezgra teksta koja se odnosi na razdoblje 9. stoljeća. Koristeći podatke koje se odnose na crkvu sv. Jurja na Putalju i zemljišne posjede Mislava i Trpimira, polazimo od toga da su oni pripadali najsta-

Budak), Zagreb, 1995, str. 144-147. – L. MARGETIĆ, O Borni, vojvodi Gačana, u: *Prošlost obvezuje: Povijesni korijeni Gospičko-Senjske biskupije: Zbornik biskupa Mile Bogovića*, (ur. F. E. Hoško), Rijeka, 2004, str. 92-93.

⁹⁶ O tome vidi: Д. Е. АЛИМОВ, Полития Борны, str. 108-112.

⁹⁷ Vidi: A. MILOŠEVIĆ, Karolinški utjecaji u Hrvatskoj kneževini u svjetlu arheoloških nalaza, u: *Hrvati i Karolinzi. Rasprave i vrela*. (Ur. A. Milošević), Split, 2000, str. 116-117.

⁹⁸ ...*ex curte nostra, que Clisa dicitur...* (*Cod. dipl.*, I, str. 5).

⁹⁹ U Trpimirovoj se darovnici navodi kako je bila izdana „u mjestu koje se naziva Bijaći“: *Actum in loco, qui dicitur Byaci...* (*Cod. dipl.*, I, str. 5). Ispred crkve sv. Marte, 892. godine, donesena je i darovnica Muncimira: *Actum est in Biaci ante fores ecclesiae sanctae Martae martirae...* (*Cod. dipl.*, I, str. 24). Arheološkim istraživanjima otkriveni ostatci antičkog zdanja uz crkvu sv. Marte, korištenog i u ranom srednjem vijeku, zajedno sa skulpturalnim ulomcima koji su proizašli iz tog kompleksa, dopuštaju nam govoriti o rezidenciji hrvatskog vladara u Bijaćima, po svojoj funkciji bliskoj drugim dvorskim kompleksima karolinške Europe (T. MARASOVIĆ, Bijaći u svjetlu proučavanja, str. 331-359).

¹⁰⁰ Vidi bilj. 90. Unatoč spornom pitanju gdje se točno nalazio dvor sv. Martina, s obzirom na činjenicu da je dužd, sklopivši mir s Mislavom, odmah otplovio k Neretljanima, čiji su se posjedi prostirali iza rijeke Ce-

sv. Jurja na Putalju – malom naselju na obroncima Kozjaka okrenutima moru (u današnjem Kaštel Sućurcu u Kaštelima) – osigura sve njene zemljišne posjede i serve. Pritom se izvještava kako je crkvu posvetio Mislav, Trpimirov prethodnik, koji joj je i darovao spomenute posjede¹⁰². U istoj se darovnici, osim Putalja, spominju još dva mjesta gdje je splitski nadbiskup, po riječima ovog izvora, stekao dobra i primio darove od hrvatskog kneza – Lažani (u današnjem Kaštel Kambelovcu u Kaštelima) i Tugari (na južnim obroncima planine Mosor, u Poljicima)¹⁰³. Kako proizlazi iz teksta darovnice, Trpimir ne samo da je potvrdio prava splitskom nadbiskupu nad svim spomenutim zemljišnim posjedima i na njima naseljenim servima¹⁰⁴, već je splitskoj Crkvi

rijem sloju teksta isprave. Protograf darovnice nastao je između 839. i 844. godine: L. MARGETIĆ, Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 30/1, 1993, str. 48. – M. MATIJEVIĆ SOKOL, 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira, u: *100 godina Arheološkog muzeja Istre u Puli. Nova istraživanja u Hrvatskoj (Izdanja HAD-a 25)*, (ur. D. Komšo), Zagreb, 2010, str. 13-14.

¹⁰² ...ut [...] *detis ecclesie beati Georgii in loco, qui dicitur Putalio, omnia que obtinet possessionum, servos quidem et ancillas, que Mislauo duce ipsam ecclesiam, cum dedicata uidetur et ab ipso supradicto duce donis ditatam simili modo et priuilegii censura.* (*Cod. dipl.*, I, str. 5). O Putalju vidi: T. BURIC, *Villa sancti Georgii de Putalio, Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 14, 1984, str. 305-324.

¹⁰³ *Cod. dipl.*, I, str. 5.

¹⁰⁴ Odnos između donacija Mislava i Trpimira nije sasvim razjašnjen. U peticiji darovnice uz glagol *detis* u isto su vrijeme prisutna dva neizravna objekta: nadbiskup Petar moli Trpimira da potvrdi darove „u korist imenovane majke crkve“ (*ut in fatam matrem ecclesiam*), odnosno da Splitskoj nadbiskupiji potvrdi darove „crkvi sv. Jurja“ (*ecclesie beati Georgii*). Dakle, iz teksta tobože proizlazi da je splitskoj Crkvi još Mislav predao crkvu koju je izgradio, zajedno s posjedima. Međutim, kada bi se prihvatilo mišljenje M. Barade, koji je u svoje vrijeme predlagao čitanje *ecclesiam*, umjesto *ecclesie*, u *detis ecclesie beati Georgii*, proizašlo bi da je Trpimir Splitskoj nadbiskupiji predao crkvu sv. Jurja, koju je Mislav izgradio i obdario zemljištem. Takvo je čitanje u suglasnosti s informacijama darovnice Muncimira, u kojoj se potvrđuju Trpimirove donacije Splitskoj nadbiskupiji. U toj se darovnici predaja crkve sv. Jurja splitskoj Crkvi izravno dovodi u vezu s Trpimirovim imenom (*Cod. dipl.*, I, str. 23). Tome treba dodati i da se, prema filološkoj analizi O. Perić, može utvrditi postojanje u tekstu peticije dvaju vremenski različitih jezičnih slojeva, pri čemu fraza u peticiji u kojoj se spominje Splitska nadbiskupija vjerojatno pripada mlađem sloju: O. PERIĆ, *Jezični slojevi Trpimirove isprave, Жива антика* 34/1-2, Скопје, 1984, str. 168-169.

dodijelio i novo darivanje, udijelivši joj dio kraljevskog teritorija (*territorium regale*) koji se, kako se na temelju konteksta iščitava, prostirao negdje na području Kaštelanskoga polja¹⁰⁵. Prisutnost na spomenutim predjelima, koji su u ranom srednjem vijeku ulazili u sastav Primorske (Kliške) županije¹⁰⁶, dijelova kraljevske zemlje, koja je pripadala Trpimirovićima, da bi kasnije prešla u ruke nove dinastije Arpadovića, zabilježena je i u kasnijim izvorima 11. – 13. stoljeća¹⁰⁷.

Pitanje zašto su zemlje Trpimirovića bile koncentrirane na teritoriju Kliške županije ostaje otvoreno. Čini nam se da već samom ekspanzijom Hrvata u primorske krajeve prostrani teritorij od Trogira do Splita nije mogao odmah dobiti poseban status „kraljevske zemlje“¹⁰⁸. Vjerojatnijom se čini prvotno učvršćenje pojedinih rodova na tom prostoru,

¹⁰⁵ *Cod. dipl.*, I, str. 5.

¹⁰⁶ N. Klaić nije smatrala pouzdanima vijesti iz Trpimirove darovnice o posjedima nadbiskupije u Tugarima oslanjajući se na činjenicu da u *Supetarskom kartularu* stanovnici Tugara nastupaju kao svjedoci, što ne bi bilo moguće u slučaju da su oni bili nadbiskupovi servi (N. KLAJĆ, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 1975, str. 237). Na pretjeranu jednostranost takvog zaključka upozorio je Marušić, primijetivši kako se u Trpimirovo vrijeme naziv Tugari mogao odnositi na šire područje (J. B. MARUŠIĆ, O poljičkim Tugarima u Trpimirovoj darovnici i Supetarskom kartularu, *Crkva u svijetu* 9/1, 1974, str. 97-101). Za detaljniju argumentaciju u korist mišljenju da je tijekom ranoga srednjeg vijeka poljičko primorje bilo pod kontrolom hrvatskih vladara, a ne Neretljana vidi: A. LAUŠIĆ, Pripadnost i uloga srednjovjekovnih Poljica u vrijeme hrvatskih narodnih vladara, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 22, 1989, str. 23-30. – L. MARGETIĆ, Povezanost strukture hrvatskog društva i političkih odnosa u srednjem vijeku (do pojave staleža), *Rad HAZU* 487, 2003, str. 56-74

¹⁰⁷ Vidi: M. BARADA, *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Zagreb, 1952, str. 23-26. – M. ANČIĆ, Od vladarske *curtis* do gradskoga kotara, str. 195-212.

¹⁰⁸ Posvetivši opširnu studiju posjedima hrvatskog vladara u Bijaćima, M. Ančić je stavio čitav teritorij od Trogira do Splita u sastav hrvatske vladarske *curtis*, smatrajući kako je upravo time moguće objasniti odsustvo ratničkih ukopa na tom prostoru: hrvatski knez na tom prostoru svoju vlast nije dijelio s ratničkim slojem i rodovskom aristokracijom (M. ANČIĆ, Od vladarske *curtis* do gradskoga kotara, str. 205-210). Iako rad M. Ančića zaslužuje detaljniji komentar, budući da bismo time izašli iz okvira teme ovoga rada, ovdje ćemo ga preskočiti. Usudit ćemo se, ipak, izraziti mišljenje kako je istraživač preuveličao mogućnosti hrvatskog vladara, barem što se tiče tako ranog razdoblja koje nas ovdje zanima.

poput onih *generationes Sclavorum*, koji su toliko mučili Franke 840. godine. Nije li Mislav u tom slučaju bio predstavnik jednog od takvih rodova, koji je uspio u jednom trenutku ustanoviti svoje uporište na prilazima Splitu i Trogiru? Ako se zaista dogodio prijenos vlasti iz jednog centra u drugi, tada bi u obzir možda trebalo uzeti i još jednu okolnost – posvetu crkve koju je podigao Mislav sv. Jurju, a čiji je kult u procesu pokrštavanja slavenskog svijeta često nastupao kao svojevrsna zamjena štovanja Peruna. Već je ovdje spomenuto da se u blizini Splita smještaju dva sveta predjela povezana sa štovanjem Peruna (u Poljicima i u Kaštelima). Važno je napomenuti da se oba svetišta pojavljuju unutar prostora gdje su se nalazili vladarski posjedi Mislava i Trpimira. O tome da je na tom prostoru kult sv. Jurja, prije svega, bio neposredno vezan s kultom Peruna svjedoče dvije crkve posvećene sv. Jurju na brdu Perun nad Žrnovnicom (na istočnoj padini planinskoga grebena iznad Gornje Podstrane i na vrhu Perunsko)¹⁰⁹.

Dodat ćemo i da je, prema Trpimirovoj darovnici, Mislav ne samo izgradio crkvu, već je započeo s davanjem desetine prihoda sa svog posjeda (*curtis*) oko Klisa u njenu korist¹¹⁰. Postojanje desetine u Hrvatskoj, koja se ubirala od kneževskih prihoda (a koja je, pri tom, odlazila na održavanje određene crkve), značajna je razlika u odnosu na franačku državu, gdje se desetina ubirala od cijelog stanovništva unutar dijecezalnih granica. Međutim, takva pojava ima analogije u crkvenom uređenju koje je u kasnije doba, u 10. – 12. stoljeću, postojalo u nizu slavenskih zemalja (Češka, Pomorje, Poljska, Kijevska Rusija). U tim se zemljama u prvo vrijeme nakon prihvaćanja kršćanstva desetina također nije ubirala od stanovništva, već od kneževskih prihoda, pri čemu je ponekad, kao u slučaju Hrvatske, odlazila na održavanje određenih crkava ili samostana¹¹¹. Pojava desetine koja se ubirala samo s

kneževskog posjeda i posebne „crkve od desetine“ u Hrvatskoj, dakle u zemlji koja je institucionalno bila najuže povezana s Karolinškim Carstvom, vrlo je neobična. Čini se kako je takvu pojavu, pogotovo ako se ona promotri u kontekstu posvete crkve koju je podigao Mislav u čast sv. Jurju, moguće protumačiti ako ne kao izraz pobožnosti novopokrštenog, slavenskog kneza, onda barem kao pokazatelj toga da rodovska zajednica kojoj je Mislav pripadao nije davno prihvatila kršćanstvo¹¹².

Sumirajući sve rečeno, postaviti ćemo pitanje: nije li epizoda u hrvatskoj tradiciji, koja svjedoči o sukobu Hrvata s Francima, odraz nekog nama nepoznatog sukoba iz drugih izvora između pokršteno elite s prostora Knina i nekog moćnog roda s područja Kaštela, a koji je još uvijek čuvao poganske običaje? Ovo pitanje iz razumljivih razloga ostaje bez odgovora. No, u kontekstu prethodno predloženog razumijevanja hrvatske „etnogeneze“, tako formulirana dosjetka ne čini se sasvim nevjerojatnom. Možda nam se ne bi trebala činiti pogrešnima mišljenja povjesničara 18. i prve polovice 19. stoljeća,

primjer, formulaciju darovnice češkog kneza Boleslava II. Břevnovskom samostanu iz 993. godine „od mog dvora u Radotinu desetinu svih prihoda“ (*de curia mea Radotin decimam de omni provento*) (Б. Н. ФЛОРЯ, *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье*. Москва, 2007, str. 11).

¹¹² Prikladno je ovdje spomenuti da je činjenica postojanja kneževske desetine u slavenskim zemljama tijekom ranoga srednjeg vijeka pridonijela pojavi hipoteze o izvornom slavenskom ishodištu kneževske desetine, a koja bi tobože bila vezana uz tradiciju odbijanja desetine u korist poganskih hramova (zasvjedočenu u 12. stoljeću kod baltičkih Slavena) (Я. Н. ЦАПОВ, *Церковь в системе государственной власти Древней Руси*, у: *Древнерусское государство и его международное значение*, Москва, 1965, str. 315-325). Međutim, vjerojatnije je da je desetina, koja u slavenske zemlje dolazi iz franačke države, postala kneževska desetina naprosto pod utjecajem društveno-političkog uređenja ranih slavenskih država. Pri tom, pojava kneževske desetine u Češkoj (iz koje je mogla prijeći u Poljsku, a odatle u Kijevsku Rusiju), prije svega, trebalo bi vezati uz institucionalno naslijeđe Velike Moravske čija se crkvena organizacija razvijala pod neposrednim utjecajem Franaka (O tome vidi: К. А. КОСТРОМИН, *Происхождение и функция древнерусской церковной десятины и западноевропейские аналоги*, у: *Древняя Русь во времени, в личностях, в идеях. Альманах*, 1, Санкт-Петербург - Казань, 2014, str. 35-62. – В. Я. ПЕТРУХИН, *Проблема происхождения древнерусской десятины: «Ветхий завет» и древнерусская традиция*, у: *Florilegium: К 60-летию Б. Н. Флори*, Москва, 2000, str. 272)

¹⁰⁹ A. PLETERSKI, *Kulturni genom*, str. 304-305.

¹¹⁰ ...*et ut singulis annis de omnibus nascentibus terre ex curte nostra, que Clisa dicitur, decime inferrantur in memoratam ecclesiam, quas decimas antecessor noster Mislauus dare cepit. (Cod. dipl., I, str. 5).*

¹¹¹ Jedina razlika u odnosu na Hrvatsku bila je ta da je kneževski prihod od kojeg se ubirala desetina, u navedenim slavenskim zemljama, često uključivao ne samo prihode samih kneževskih posjeda, već i porez prikupljen od stanovništva pod vlašću kneza, a što se objašnjava „centraliziranim eksploatacijom“. Uz to, u izvorima se utvrđuju primjeri davanja desetine koji su po svemu analogni hrvatskom primjeru. Usporedi, na-

koji su nastojali pomiriti svjedočanstva 30. poglavlja djela cara Konstantina Porfirogeneta s onima franačkih izvora, a koji su smatrali da je djelovanje Porina moguće postaviti u razdoblje između vladavine Vladislava i Mislava, kada su i stvoreni uvjeti za borbu oko vlasti u političkim strukturama dal-

matinskog zaleđa. Međutim, u svjetlu Miloševićeve koncepcije, kronološka određenja koja su ponudili Du Cange i njegovi kasniji istomišljenici zahtijevaju jedno dodatno pojašnjenje: Porin, očito, nije bio zemaljski, već nebeski vladar Hrvata.

Denis Jevgenjevič ALIMOV

Croats, the cult of Perun and Slavic "gentilism". A Comment on the hypothesis of Ante Milošević about the identity of Porin and Perun

The article discusses in a broad comparative historical context the hypothesis by the Croatian scholar Ante Milošević, according to which the legendary Croatian ruler Porin mentioned in the 30th chapter of the Byzantine emperor Constantine VII Porphyrogenitus's treatise *De administrando imperio* (mid-10th century) is identical to Perun, the old-Slavic god of thunder. The author draws attention to the fact that the proposed identification fits well to the fact that in the story of the 30th chapter there are structural elements typical for early medieval narratives of the genre *origo gentis*. The author of the article demonstrates that the interpretation of the story of the 30th chapter on the Croats' relations with the Franks within the methodological paradigm of the ethnogenesis theory by R. Wenskus and the so-called Viennese school is in line with anthropological approaches that reinforces Ante Milošević's hypothesis. The author attempts to interpret the appearance of Perun in the Croat tradition in the context of the formation of the Croat gentile kingdom as a result of the weakening of the Frankish control over Dalmatia about the year 828 and points to the area of Kaštela as a possible base of anti-Frankish elite that supposedly came to power in Dalmatia in the second quarter of the 9th century.